Van egy meghirdet. diploma.
Holt. 291.

PALISSY

ÉLETE ÉS MŰVEI

IRTA

FARKASHÁZI FISCHER JENŐ

BUDAPEST

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1887

Pallas részvénytársaság nyomdája.

NAGYATYÁM

A HERENDI PORCZELLÁNGYÁR ALAPITÓJA

EMLÉKÉNEK

KEGYELETTEL, HÁLÁVAL ÉS TISZTELETTEL

ELŐSZÓ.

A földet, e siralomvölgyet, édenné átalakitani: ez a czél, a melyre a művészet törekszik.

Midőn az ember, kimerülve a nap fáradalmaitól, visszatér hajlékába, találjon enyhet és pihenést kényelmesen berendezett lakásában, leljen tiszta élvezetet a szép tárgyakban, melyek környezik. E végből a festő és a szobrász az ecset és a véső remekeivel diszitik fel a nagyok palotáit. A műipar a szeszély és a képzelem legkedvesebb alkotásaival tölti meg házainkat; a nép pedig már a legrégibb korszakokban gondolt arra, hogy agyagból gyurt egyszerű edényeinek szebb és tetszetősebb formákat adjon, melyek látása örömet és élvezetet nyujtson neki. Ezért a művészeket szintén az emberiség jótevői közé sorolták. A nagy feladatból kijutott mindenkinek a maga szerepe: a festőnek és a szobrásznak ép ugy mint az agyagművésznek: mindegyik hozzájárul az emberi élet szépitéséhez.

Hazánkban is mindenha élénk érzék uralkodott a művészet feladatai és nagy fontossága iránt. A pompaszerető főpapság és főnemesség bő munkát juttatott a művészetnek a templomok és paloták ékitése körül: a nemzeti diszöltönyök előállitása számtalan arany- és ezüstművest foglalkoztatott és a magyar ötvösművek valamikor hiresek voltak egész Európában.

Agyag-iparunk szintén meglehetős multtal dicsekszik: készítményei kiviteli czikket is képeztek a keleti országokban. Sőt van a magyar művészet történetének egy fényes epizódja, a mely szól a magyar porczellánról, mely a nyugaton a legfinomabb izlésű műkedvelők termeiben pompázott, diadalmas versenyre kelve ugy a chinai műipar mint a sèvresi és meisseni gyárak remekeivel. A magyar porczellán-ipar megteremtőjét egy hires német tudós, Falke Jakab lovag, a bécsi iparmuzeum igazgatója, elnevezte «modern Palissy»-nak.

Az agyag-ipar történetét tanulmányozván több izben találkoztam volt Palissy nevével, de Falke ur nyilatkozata fokozott mérvben vonta figyelmemet e névre és behatóbban kezdtem vele foglalkozni.

És minél tovább tettem ezt, minél jobban ismerkedtem meg Palissy műveivel és életével, annál erősebben éreztem magam lebilincselve ez alak által. Valóban kevés férfi járult hozzá, annyira mint ő, ahhoz, hogy az agyagművészet remekei minél szélesebb körben terjedhessenek és minél több embernek szépitsék a hajlékát, az életét. Az ő lángelméje valóságos forradalmat idézett elő az agyagművészetben és hatalmas lökést adott a műipar e nevezetes ágának.

Ez már magában elég ok arra, hogy e férfiuval behatóbban foglalkozzunk és megismerkedni igyekezzünk működésével.

De e férfiu életéhez és működéséhez más, általánosabb érdek is füződik. Élete valóságos regény volt és viszontagságai annál megkapóbbak, mert a czél, melyért ez a hős küzdött, egyike a legnemesebbeknek, mert a nehézségek, melyek utjába gördültek, nem a képzelem szüleményei, de egy sötét korszak ádáz előitéletei. A szenvedések, melyeket eltürnie kellett, zord fénynyel világitják be a sivár századot, a melyben küzdött és e férfiu, ki

nem tanult a könyvekből, tisztán csak a természet megfigyeléséből merített oly tanokat és rájött oly tudományos igazságokra, melyekkel messze megelőzte korszakát és a késő utókor tudósainak tört utat.

Hiszem, hogy a magyar közönséget érdekelni fogja a művészet és a tudomány ezen nagy előbbrevivője. És hogy ne! Hisz ez a művész és ez a tudós a felvilágosodottság és a szabadság bajnoka is volt. Egyike volt az elsőknek, kik a nép jogaiért és a vallásszabadságért küzdöttek. Már a XVI. században merész eszméket hangoztatott, melyeket még ez a dicső XIX. század sem birt teljesen megvalósítani és szinte megdöbbenve olvassuk az ő könyveit, mert azokat oly szellem lengi át, mely nem egyszer megszégyeníti még a mi századunkat is; mert azokban a lelkiismeret és az elnyomott nép számára oly jogokat követel az író, melyekért egész mostanáig hiába küzdöttünk, és melyeket még ma is meg akarnak tagadni.

Ecsetelni fogjuk e nagy feltaláló viszontagságos életpályáját, a mely egy megkapó, mélyen megindító regény: be fogjuk őt mutatni élete fénykorában, mikor mint «Bernard des Tuileries» alkotta számtalan műremekeit és ő, az egyszerű fazekas, kora leghiresebb tudósainak előadásokat tartott a természet titkairól és hangoztatta a nagy elveket, melyeket Bacon Ferencz, az ünnepelt tudós, csak jóval későbben fejtett ki. Be fogjuk mutatni rajzokban és méltatni a nagy «földmunkás» leghiresebb alkotásait, melyek számos muzeumnak képezik féltékenyen őrzött kincseit. Terjedelmesebb kivonatokban fogjuk ismertetni a «Recepte véritable» és «Discours admirables» czimű műveket, melyekben Pallissy a természetnek annyi titkát tárta fel és a hol merészen keztyüt dobott a Szent-Bertalan-éj hyénáinak, kétségba vonva a bibliai genesis betüszerinti valódiságát és bámulatos éleslátással

fejtegetve a földgömb forradalmainak elméletét. El fogjuk mondani, hogy ez a férfiu, ez az egyszerű paraszt minő philippicákat irt a nemesség és a papság ellen és mily önfeláldozással védte a vallás-szabadságot; alkalmunk lesz szólni a XVI. század vallásos küzdelmeiről, melyekben neki oly kiváló szerep jutott és végül be fogjuk őt mutatni mint a vallás- és népszabadság vértanuját.

Itt mutatjuk be a szobrot, melyet a franczia nemzet hálás kegyelettel emelt a művésznek és tudósnak Páris egyik legkiválóbb közhelyén, a «Saint Germain des Prés» téren. E szobrot Barrias a hires szobrász alkotta, a ki megengedte hogy azt e rajzban reprodukáljam

Tatán, 1886. november havában.

A szerző.

PALISSY

I.

EGY NAGY FELTALÁLÓ VISZONTAGSÁGAI.

A NAGY MÜVÉSZ élettörténete valóságos regény magában véve. Viszontagságteljes pályán halad a hős; magasztos czélok vezetik; az akadályok, melyeket kora szellemének ádáz előitéletei görditenek útjába, megkapón jellemeznek egy mozgalmas, nagy jelentőségű történeti korszakot és a tragicus befejezés mély nyomokat hagy az olvasó lelkében. A közbeneső reflexiókat magasröptű elme sugallja, maga a szerző, ki mint bölcsész, messze megelőzte kortársait és mint müvész korszakot alkotott a Szép történetében. Kit ne érdekelne ez a regényhős, ki nem üres ábrándokért, de az emberiség javának előmozdításáért harczol és a kinek ellenségei nem képzelem szüleményei, de az emberiség örök gyengéi és hibái! Egy hős, kinek kalandjai az országokat megrázkódtató nagy harczoknak epizódjai! Ki nemcsak csinálja a történetet, de maga irja is, mint legilletékesebb tolmácsa az eszméknek, melyek tetteit sugallták, a szándékoknak, melyek őt küzdelmeiben vezették. Maga mondta el élettörténetét. Kortársai, a kik nem értették meg, fölöslegesnek tartották foglalkozni a szegény «föld munkás»-sal, «agyagalakok készítőjé»-vel.

Palissy Bernát a Périgord fia. Biron városa közelében, La Chapelle Biron nevű faluban született 1510-ben. Szülei szegények voltak, de a fiút taníttatták olvasni, írni, rajzolni és számolni.

Mesterségnek először is az üvegfestést választotta. Üvegdarabokra alakokat festett, melyeket aztán pép vagy ólom segélyével összeragasztott. Már itt is leleményt és rajzbeli jártasságot tanusított. Mi több, lelkesedett a mesterségeért. «Nemes foglalkozás ez, mondá; és a kik ráadták magukat, nemes emberek». Büszke lehetett a mesterségére, mert nemes családból való üvegfestők is akadtak, a mióta I. Ferencz 1525-ben és IX. Károly 1565-ben megengedték, hogy az üvegfestést bárki is gyakorolhatja.

Palissy nem érte be azzal, hogy olasz és német mesterek műveit az üvegen egyszerűen lemásolja. Alaposabb tanulmányokra adta magát: foglalkozott a gyakorlati mértannal és az építészet elemeivel.

A tanonczévek elteltével vándorútra kelt. Beutazta Francziaországot, végig járta Agen környékének remek falvait, megfigyelte a Dordogne szökőforrásait, a Tarn virágos partjait. Bebarangolta a Pyrenaeusokat, és ott, a kőzetek tanulmányozása közben, sok megkapó tüneményt észlelt, melyek hatalmasan felgerjesztették a tudvágyát és a természet beható megfigyelésére ösztönözték. A mellett Nimes és Avignon városokban a római építészet maradványai kötötték le figyelmét. De nemcsak hazáját igyekezett megismerni. Az Ardenneken átkelve Luxemburgba, Cleve és Breisgau herczegségbe, utóbb Hollandiába ment.

És nagy útjait nem úgy tette meg, mint az afféle kiváncsi tourista. Mikor a hegyek közt, az erdőkben barangolt, figyelt, gondolkozott és megérteni igyekezett a természet tüneményeit

«Nagy okom volt — így ír utazásairól egyik művében — Istent remek csodái miatt dicsőiteni. A tünemények, melyeket láttam, zavarba ejtettek és bámultam az isteni gondviselést, mely ily módon gondoskodott teremtményeiről. Ha figyelmesen vizsgáltam a természetet, arczra kellett borúlnom és Istent imádva, így kiálték fel: «Jóságos Isten, én is elmondhatom a látnokkal: Nem a miénk, Uram, nem a mienk, hanem a nevedé legyen minden dicsőség».

Utazásait 1539-ben bevégezvén, visszatért hazájába, megtelepedett Saintesben, ott megnősült és hajléka csakhamar megtelt gyermekekkel.

A város falain kivűl lakott egy kertes házban, a hol a napi munka befejezte után közel érte a kis folyót, mely a fűzfák közt vidám csörgedezéssel hömpölygeti locsogó habjait a kies Charente felé. Itt szeretett sétálgatni, mikor a madarak csicseregtek. Járt-kelt és a természet titkait kutatva, leste meg az állatokat és vizsgálgatta a köveket. Valami találmányon tünődött, a melylyel használhatott volna szomszédjainak, a környéknek, a melyben lakott.

De kezdődtek a nehézségek. Az üvegfestés nemes foglalkozás volt, de kevés jövedelmet hajtott. A renaissance alatt emelt világos épületekben kevés szerep jutott e művészetnek, mely a góth székesegyházakon annyi remek csodát alkotott. A góth stillel együtt enyészetnek indult az üvegfestés is.

Palissy érezte ezt és miután a mértanhoz is értett, inkább földmérési rajzokat kezdett késziteni.

Uj foglalkozása közben, melyre a művészet akkori iránya kényszerítette, egyszer a véletlen egy ritka szépségű mázas agyagból készült csészét juttatott kezébe. Mint az olasz háboruk után sok másféle tárgy, ugy ez is Faenzából vagy Castel Duranteból kerülhetett Francziaországba.

Ez a csésze — másnak fel sem tűnt volna — Palissyt gondolkodóba ejtette. Az a gondolat villant meg agyában, hogy feltalálhatná a módját annak, mikép lehet a cserépedényeket mázzal bevonni, Francziaországban egy eddig elé ismeretlen művészetet meghonosítani és ezzel kiemelkedni a nyomorból.

Nemes eszme! De merész vállalkozás.

Hogy a keresett titkot elleshesse a természettől, arra kellett magát elhatároznia, hogy tanulmányozza az összes agyagnemeket, olvasztó kemenczét épít és vegytant tanul.

Igen, de ebből egyelőre meg nem él, el nem tarthatja számos tagból álló családját. Mivel biztassa nyughatatlan kedélyű, a pillanatnyi gondok miatt türelmetlen nejét, ha egy kétes értékűnek látszó eszme kedveért elhanyagolja napi munkáját, szerény, de biztos keresetet nyujtó foglalkozását?

Nélkülözésekre kelle magát elszánnia, feláldozni éjszakai nyugalmát, koczkára tenni vagyonát, egészségét. Első kisérleteiben csalatkozott, de mégis közeledett a czélhoz. Ebből új erőt meritett és tizenhat évi küzdelem után, kifárasztva a sorsot, felfedezte az eljárást, melynek segélyével a cserép-edényeket be lehet vonni mázzal. De mennyi küzdelem árán jutott el ehhez a czélhoz!

Az agyag-művészet tanulmányozására való időt úgy kellett lopnia az éjszakai nyugalomnak szánt időből.

Több év mult már el, de nem sikerűltek sem azok a kisérletek, melyeket egyedül tett, sem pedig azok, melyekben más fazekasok segítettek neki.

Abba kellett hagynia a kisérleteket és megint festészettel, üveg-készítéssel foglalkozni, hogy életét tengesse.

Ujból éledt benne a remény, mikor 1543-ban I. Ferencz kiraly Saintongeben sóraktárakat építtetett és az e czélból

kiküldött biztosok őt, Palissyt, bizták meg a sóstavak és a szomszéd területek térképének elkészítésével. Ez a munka ismét némi tőkét juttatott kezébe és lehetővé tette neki a kutatások folytatását.

Ezuttal olyan üveghuta-kemenczével tett próbát, mely az eddig használt kemenczéknél nagyobb meleget adott. Két és fél évig járt el a szomszéd üveghutákba, folyton keresve a fehér mázat, mert a fehéret alapszinnek hallotta nevezni.

«Isten ugy akará, beszéli irataiban, hogy midőn már elcsüggedtem és a legutolsó kisérletet teendő, mentem egy hutába egy ember kiséretében, ki több mint 300 mintát vett, ezek közt akadt egy, mely négy óra alatt megolvadván, fényes fehér maradt. Mintha ujjá születtem volna, ugy éreztem magam.»

Szegény Palissy, azt hitte, hogy már megtalálta a tökéletes fehér mázat. Pedig még nem tudta sem annak az adagját, sem a hozzá szükséges hőfokot.

Hét-nyolcz hónapon át folytatta kisérleteit. Az üveghutákban használtakhoz hasonló két nyilású kemenczét épített. Kimondhatatlan fáradságába került ez, mert egy magának kellett a falat raknia. Szegénysége miatt napszámost sem birt tartani, hanem maga keverte a vakolatot, maga hozta a vizet és a szükséges téglát a hátán maga hordta össze.

Egy hónapon át éjjel-nappal keverte az anyagokat, melyekből a szép fehér mázat remélte előállítani, befödte velök az edényeit és a kemenczébe rakta ezeket. Hat nap és hat éjszaka szakadatlanul szította a tüzet a kemencze két nyilásán.

De a máz nem olvadt.

Kétségbe volt esve. Már teljesen ki volt merülve a munkától, mikor észrevette, hogy a máz mily keveset absorbeált az anyagból, a mely a többit megolvasztotta volna.

Megint törni és zúzni kezd, keverget, de a mellett fűtenie is kell, nehogy a kemencze kihüljön.

Ujból vett edényeket és mintákat készített.

A tüzet folyvást egyenletesen kellett szítani.

Most meg a fája fogyott el. Feltüzelte a kertjében levő karókat, majd meg a butorait és háza padolatát.

«Kimondhatatlan aggályban valék. A hosszú munka és a kemencze rettenetes tüze szinte aszottá tettek. A veriték úgy csurgott rólam, hogy testemen egy hónapig nem száradt meg az ing. Az emberek meg gúnyt szórtak rám. Azok, kiknek kötelességök lett volna engemet vigasztalni, ott hagytak és elhiresztelték rólam a városban, hogy eltüzelem a házam padlatát. Némelyek erre azt hitték, hogy hamis pénzt akarok készíteni és ez a gonosz munka emészt fel. Görnyedezve sompolyogtam az utczákon, mint a megbélyegzett gonosztevő. Került minden ember. Nemcsak magam nyomorogtam, de kénytelen voltam csecsemő gyermekeimet megfosztani a dajkájuktól, a kit nem birtam fizetni. És nem szánt meg senki!... Majd igy szóltam magamban: miért vagy olyan szomorú? Hisz megtaláltad, a mit kerestél. Ne csüggedj! Még egy erőfeszités és megszégyeníted rágalmazóidat. Igen ám: egy erőfeszítés! De mivel folytatom a mesterségemet? Addigra, mig learathatom fáradságom gyümölcseit, eltelik még vagy 4—5 hónap. Miből tartom el addig a családomat?...»

Igy tünődött a szerencsétlen Palissy.

A tudomány martyrjai ilyen megpróbáltatásokon mennek keresztül! Több lelki és testi erőt követel tőlük a szent czel, mint a csaták duló tüze, mely csak órákig emészt, pillanatnyi elszántságot követel. Palissy ujabb áldozatra szánta el magat. Volt még némi hitele.

Ezt arra használta, hogy élelmezést biztosítson egy fazekas legénynek, a kit maga mellé vett segitőnek, a fokozott erőt igénylő végső próbákhoz. Hat hónapnál tovább izzadtak, de mikor a kemencze építésére került a sor, mégis kénytelen volt a segédet elbocsátani.

Tulajdon utolsó ruháját adta neki bérül.

Ismét egyedül folytatta kisérleteit.

A régi kemenczét szét kellett rombolnia és ujat készíteni, segély és pihenés nélkül. Kölcsön útján beszerezte a mázhoz szükséges anyagot. Ezt kézi-malommal kellett megőrölnie, a melynek forgatásához rendesen két erős ember szükséges.

— «Az erős vágy, vállalatomat keresztül vinni, olyan munkára tett képessé, a melyet lehetetlennek tartottam volna. Es mikor odajutottam, hogy munkámat kiszedjem a kemenczéből, a szomorúság, a fájdalom annyira erőt vett rajtam, hogy egészen kétségbe estem. A vakolat, a melylyel a kemenczét építettem, kavicsos volt. A kavicsok a tűz hevétől megrepedvén, lepattogtak, ráhullottak a már olvadásnak indult edénymázra, és összekeveredtek vele, úgy hogy a máz, mely különben igen szép lett volna, egészen megromlott. Ki sem mondhatom hogy ez mennyire lehangolt. Kemenczém huszonhat tallérba került és a pénz egy részét hitelezőktől vettem kölcsön, a kiket azzal biztattam volt, hogy munkám árából ki fogom őket elégíteni. Többen közülök kora reggel jöttek el és lesték, hogy milyen edényt veszek ki a kemenczéből. Minő szégyen volt az rám nézve, mikor a megromlott mázat kivettem a kemenczéből! Egy pár hitelezőm meg akarta azt venni potom áron. De ilyen mázat nem adhattam ki kezemből, mert becsületem nagy csorbát szenvedett volna. Darabokra zúztam az egészet és bánatomban lefeküdtem.....».

« ....Most már semmim sem volt, a mivel eltartsam a családomat. Házamban szemrehányásokkal halmoztak el és vigasz helyett átkokat kelle hallanom. Szomszédaim meg gúnyolódtak; bolondnak mondtak, mert a tárgyakért, melyeket összezúztam, kaphattam volna vagy nyolcz frankot. Ez a gúny tetézte bánatomat.»

«...Ágyamon heverve tünődtem a sorsom felett. És ekkor elgondoltam, hogy a ki az árokba esik, annak arra kell törekednie, hogy onnét kimászszék. Megint hozzá láttam a festéshez, hogy némi vagyont szerezzek és folytathassam a kisérleteket.»

Az új égetésnél a felszálló hamu rontotta el a mázat. Palissy tehát agyagtokba zárta az edényeit és úgy tette a kemenczébe. Máskor meg az égetés nem volt egyenletes: az edény elől megégett, hátúl meg nem; balról jobban, jobb felől kevésbé égett meg; egyik helyen vékony volt a máz, odább meg nagyon is vastag. Mikor megtanulta az egyik veszélyt elkerülni, más baj támadt, a melyre nem volt elkészűlve.

Végül mégis elért egy bizonyos sikert.

Elkészített néhány jáspis-szerű mázzal bevont edényt, a melyek paraszt edények (*figulines rustiques*) név alatt ismeretesek.

A kisérlet még tökéletlen volt. A parasztedényeket a zománcz nem födte egyformán; az olvasztó anyagok különböző fokban lévén hevítve, a zománcz szét folyt vagy elégett. Mire a kigyó-zöld szín olvadásnak indult, a gyík-zöldet már megemésztette a tűz; a fehér szín meg nem volt még elég szép, mikor a rák- és teknősbéka szín már megolvadt. Máskor meg az agyagnemek különfélesége miatt romlott meg a munka.

«Mind ezen hibák — mondja Palissy — szörnyű lelki bánatot okoztak nekem. Azt hivém, hogy elébb jutok a sír széléhez, mintsem hogy a különféle máznemeket egy hőfoknál birom olvadásra. *E tiz év alatt annyira megfogytam, hogy testemen nyoma sem volt a húsnak:* lábszáraim oly soványak lettek, hogy saru-szijjaim menés közben lecsusztak a sarkamra.»

A boldogtalan feltaláló a mezőkön bolyongott, mert a magányban akart tűnődni a nyomorán, de meg főleg azért, mert saját házában nem volt nyugta. Bármit tett is, az sohasem talált helyeslésre.

«...Mindenki megvetett és kigúnyolt. Még élt bennem a remény és azért víg arczot mutattam, ha látogatóm jött. De lelkem nagyon szomorú volt.»

Némi sikereket mégis tudott már felmutatni; «parasztedényei» keresettek voltak.

De mi haszna?

Nem ezt a kis anyagi hasznot kereste ő, hanem egy nagy találmánynyal akarta az emberiséget, a tudományt gazdagítani.

És a pillanatnyi anyagi siker nem tántorította le tövises, de dicső útjáról.

A mi pénzt szerzett, ujabb kisérletekbe ölte. Ha készitett valamit, szétzúzta, hogy jobbat készítsen. Mindig jobbat és jobbat óhajtott előállítani.

És minél közelebb ért a czélhoz, annál több gúnynyal illették. A sátán mintegy érezve, hogy az emberiség jó nemtője új diadalt készül felette aratni, fokozott erővel biztatta a gyönge elméjű embereket, hogy vakságukban gördítsenek új nehézségeket a haladás bajnokának útjába, rikácsoló gúnynyal igyekezzenek őt megriasztani nemes törekvésében.

Palissy nemes szivének nem is a gúny fájt, hanem az abban nyilvánuló korlátoltság, a sötétség szelleme.

«A kézművesek, harisnyakötők, czipészek, törvényszolgák, jegyzők és vénasszonyok nem gondolták meg hogy mesterségemnél térre van szükségem; gúnyoltak, hogy egyebet sem teszek, mint rombolok. Szidnak. Pedig szánhatnának, a miért a táplálékomra szükséges dolgokat kénytelen vagyok a mesterségemre fordítani. De a mi a legrosszabb, a gúnyt és üldöztetést saját házamban kellett tapasztalnom. Ott azt akarták az esztelenek, hogy szerszám nélkül végezzem a dolgomat. Milyen képtelenség! És minél balgább volt a szemrehányás, annál inkább szomorított.»

«...Több évig úgy éltem, hogy nem lévén pénzem a kemenczéim fölé födelet épittetni, hosszú éjeken át ki voltam téve esőnek és szélnek, társ, segély és vigasz nélkül, huhogó baglyok és vonító ebek társaságában. Olykor roppant vihar támadt, a mely két felől fújta a kemenczémet, úgy hogy a munkát abba kellett hagynom, a mi nem kis veszteséget okozott. Az esőtől csuron víz lettem. Úgy feküdtem le, mintha a város valamennyi pocsolyájában hurczoltak volna meg. Fáradtan, szomorúan kerestem fel éjfélkor vagy hajnaltájban a fekhelyemet. A sötétben belebotlottam minden tárgyba. Mint az ittas vánszorogtam hajlékom felé. És ennyi vesződség daczára, munkám mégis kárba veszett. És mikor átázva, átfázva, hazavetődtem, otthon még gonoszabb baj várt. Isten csodája, hogy a sok bánat meg nem ölt...»

A felfedezők és feltalálók történetében gyakran tapasztaljuk, hogy a gondviselés megtizszerezi a betétet, de a végeredmény meghaladja nemcsak a tervezett sikert, de még a reménylettet is.

A kitartás, az erős akarat terveznek és az isteni gondviselés kegye megtoldja a megérdemlett sikert.

Palissy találmányára döntő befolyást ép azok a kisérletek gyakoroltak, melyek legtöbb áldozatot igényeltek, legerősebb próbára tették a feltaláló akaraterejét.

De segített a gondviselésszerű véletlen is. 1548-ban a sóadó miatt Bordeauxban és Saintongeban véres lázadás ütött ki A parasztok bevették Saintes városát, feltörték a börtönöket, kiszabadították azokból a barátaikat, a csempészeket, a sóadók jegyzőkönyveit elégették, az adószedőket pedig felakasztották.

Montmorency Anna a lázadókra kemény büntetést rótt. Ez alkalommal történt, hogy Saintonge városában az előkelő urak, a kik már akkor megkedvelték Palissyt, bemutatták őt az új várparancsnoknak.

Ez szerette a fényűzést; kedvelte a kerteket és palotákat és miután a saintongesi művész munkái megtetszettek neki, Palissy szerencséje meg volt alapítva.

Műhelyt rendeztek be neki a bástyák táján levő városi tornyok egyikében; alkalmazták őt mint üvegfestőt és zománczozót is az écoueni kastélyban, melyet a connetable kegyvesztettsége idején építtetett és melynek mindhárom homlokzatán Horácznak ez a verse olvasható: Aequam memento rebus in arduis servare mentem.»

E kastély számára, melyben az elenyésző góth stil párosult az ujjá született antik idomokkal, Palissy, Roux mintái szerint, egy színes ablakot készített, Francziaország czímerével és I. Ferencz salamanderjével,* s egy másikat, melyen két angyal tartja a város nevének kezdő betűit.**

* Látható a Cluny-muzeum gyűjteményében 851. sz. alatt.
** Ugyanott 852. sz. alatt.

Bizonyára készített e kastély számára más műveket is, de ezeknek nyoma veszett.

A connetable azzal is megbizta Palissyt, hogy készítsen egy barlangot a kert diszítésére.

A barlangok divata Olaszországból jött s a meudoni hires volt Francziaországban. Ezt Ponsard megénekelte Lotharingia Károly és Madame Claude (II. Henrik leánya) házassága alkalmából.*

* Eglogue III ou Chant pastoral sur les nopces de monseigneur Charles duc de Lorraine et de madame Claude, fille du roy Henry II.

Au travers d'une vigne en une sente étroite
Gaignérent pas á pas la grotte de Meudon,
La grotte que Charlot, (Charlot de qui le nom
Est saint par les forêts) a fait creuser si belle
Pour estre de deux Soeurs la demeure éternelle
Soeurs qui en sa faveur ont méprisé les eaux
Pour venir habiter son bel antre d'Eurote esmaillé
Une loge voutée en un rocher taillé.
. . . .
Ils furent esbahis de voir le partiment,
En un lieu si désert d'un si beau bastiment
Le plan, le frontispice, et les piliers rustiques
Qui effacent l'honneur des colonnes antiques:
De voir que l'artifice avait orné les murs
De divers coquillages en des rochers si durs,
De voir les cabinets, les chambres et les salles,
Les terrasses, festons, guillochis et ovalles
Et l'esmail bigarré qui ressemble aux couleurs
Des prez quand la saison les diapre de fleurs
. . . .

II.

AZ ALKOTÁS KORSZAKA.

PALISSY szerencséje meg volt alapítva. Találmányát elismerték, jutalmazták. És ha nem méltatták is azt teljes értéke és hordereje szerint, a művész most már élvezhette az alkotás örömeit, azon lélekemelő tudatban, hogy a késő utódok babérkoszorukat fognak neki fonni és neve meg lesz örökítve a tudomány, a művészet aranykönyvében.

Az écoueni barlangot teremtette és annak, mint a természet hű megfigyelője, igazabb jelleget adott, mint a meudoni barlang megteremtője. Égetett agyagból faragta, pupos görbe szikla alakjában, befestve különféle szinekkel.

Hasonnemű alkotásai voltak Reuxben (Normandia), Chaulnes és Nesles városokban. De ezekből a művekből nem maradt fenn egyéb, mint az óriási oszlopfő, melyet a sèvresi gyüjteményben őriznek.

Mig Palissy a csendes műhelyben a fehér zománczot kereste, Francziaország nagy mozgalmak és eszmeharczok szinhelyévé változott át.

A reformatio, melyet 1546-ban két német barát hozott be Saintonge városba, mély hatást gyakorolt az őszinte, val-

lásos kedélyű Palissyre, ki egyik első tagja volt a saintongei protestáns gyülekezetnek.

Mély belátásu elméje kötelességgé tette neki a szakitást a visszaélésekkel, költői lelkét pedig megragadta a protestáns cultus nemes egyszerűsége. «Midőn a zsoltárok énekét hallgatám — irja — ugy tetszett nekem mintha a patak széle mellett elhuzódó fasorok mentén haladnék; úgy tetszett nekem, mintha több hajadon leányt hallgatnék, aki nyájait legelteti és fuvolán játszó pásztorokat». De legtöbb hatást gyakorolt reá az uj vallást legelsőkül hirdető férfiak becsületessége és erénye, mely oly éles ellentétet képezett az akkori alsó papság bomlott erkölcseivel.

«Ezek az aggastyánok nem kötöttek föl kardot, hanem egyszerűen botot vettek a kezükbe és mentek, egyedül, félelem nélkül».

Ez egyszerű apostolok intései és példái igen jelentékeny hatást gyakoroltak, a vidék népére; a kik addig fényűzést gyakoroltak, egyszerűbb életet kezdtek élni és alamizsnákat osztogattak; a pörlekedők békésen egyezkedtek; a hatóságok maguktól, a maguk hatáskörében betiltottak több rossz szokást, igy pl. a vendéglősöknek megtiltották, hogy helyiségeikben szerencsejátékokat tűrjenek. A családapákat nem volt szabad kiszolgálni, hogy szokjanak hozzá családjuk körében élni. Vasárnaponkint a czéhtársak csoportosan kimentek a rétekre, ott zsoltárokat énekeltek és egymásnak felovastak az áhitatos könyvekből.

De csakhamar üldözni kezdték az uj vallás hiveit; a déli és nyugati tartományokban a protestáns hitszónokokat hajszolták mint a vadállatokat és börtönbe vetették őket. — A jámbor művész igen megkapón irja le ezeket az üldözése-

ket: «Titkon visszavonultam házamba, hogy ne lássam a mészárlást és a fosztogatást, a mit a városokban és a falvakban véghez vittek. — Két hónapig éltem ott és ugy tetszett nekem, mintha a pokol valamennyi ördögét rábocsátották volna a földre, hogy azt elpusztítsák. — Ablakomon kitekintve láthattam, a mint a katonák az utczákon kivont karddal futkostak és keresgélték az eretnekeket. A kis gyermekek is összegyültek egy téren házam előtt és játékaikban utánozták a férfiak káromlásait és öldökléseit».

Az 1559-iki rendelet halállal büntetendőknek nyilvánította az eretnekeket és a bordeauxi parlament 1562-ben halálra is itélte a saintongei kis hitközség néhány hivét. De ez fokozott buzgalomra birta az életben maradottakat; ezek felülkerekedtek a városban és megtorolni óhajtván a vértanúk halálát, nagy mérvű rablásokat és fosztogatásokat vittek véghez.

Palissy ezekben az erőszakosságokban nem vett részt és ezért Montmorency herczeg az ő műhelye elé őrséget állított, hogy az ujból diadalra jutott katholikus párt repressaliáitól megóvja. De a bordeauxi parlament ezt nem vette figyelembe, hanem egy szép éjjelen a művészt elfogatta és a bordeauxi börtönbe hurczoltatta. A nép betört a műhelyébe, de ösztönénél fogva, mely igazságosabb és eszélyesebb volt, mint a parlament tagjainak vakbuzgósága és uralomvágya, nem pusztított, nem lopott semmit a művészet eme szentélyében.

A connetable, Palissy pártfogója, a művészt ugy szabadította ki a börtönből, hogy «a király és a királyné parasztcsoportjainak feltalálója» czimet adományoztatta neki, kapcsolatba hozta személyét a király nevével és igy kivonta a bordeauxi parlament fenhatósága alól. De nemcsak ő részesült ily jótéteményben, hanem az eszme is, melyért küzdött.

Az amboisei convent 1563-ban ki mondta, hogy saját házában mindenki élhet a tetszése szerint és lelkii smeretének hite miatt senkit se lehet kérdőre vonni.

Ez időben Palissy a Montmorency herczeg számára dolgozott, elkészítette az écoueni kastély sekrestyéjének szép fayenceit, melyeken a szent történetből vett jelenetek vannak ábrázolva. A zománcz ragyogó szineivel reprodukálta Dürer Albert rajzait a Megváltó szenvedéseiről és ezekből 16 képet állitott össze egy keretbe és mikor Michel Angelo márványait és Rafael páratlan festményeit megfelelő világitásba akarták helyezni, az ablaküvegek festésére nálánál hasztalan kerestek volna ügyesebb embert és ő festette az ablakokra az Istenek lakodalmát, Proserpina és Psyche meséit.

A rákövetkező évben Medici Katalin beutazta az országot, hogy bemutassa a népnek a fiatal IX. Károly királyt. Néhány napot Saintongesban is töltött és ez alkalommal a művész bemutatta neki zománczos munkáit és tervet terjesztett eléje a grottáról, melyet később két fia, (mások szerint két unokaöcscse) Miklós és Mathurin segélyével, a Tuileriák kertjében fel is állított.

A terv megtetszett és az anya-királynő a művészt meghivta Párisba, a Tuileriákban műhelyet rendeztetett be neki és ott nem egyszer személyesen látogatta meg.

Palissy keveset olvasott. De volt egy könyv, mely igen mély hatást gyakorolt lelkére: a «Polyphile álma» czímű allegoricus regény, melyet Colomea Francesco domonkosrendű szerzetes irt és melyet 1546-ban fordítottak francziára. Ez inspirálta az écoueni barlang megalkotásánál.

«Tudom, mondá erre vonatkozólag «Recepte véritable» czímű művében, hogy egyik-másik tudatlan ellensége az erény-

nek, egyik-másik rágalmazó azt fogja mondani, hogy a kert terve Polyphile álmához hasonlít. Polyphile álmában előfordul egy barlang, melyben természet után alakított gyíkokat és sárkányokat látunk, halakat, melyek rezegni látszanak a viz mozgásától.»

Az anyakirálynőnek bemutatott emlékiratban az ő barlangja tervét igy jellemezte:

«A magaslatokon és a mélyedésekben kigyók és viperák lesznek láthatók, ugy ahogy azokat a természet mutatja. Lesz ott egy vizes gödör közönségesen előforduló halakkal. Az említett sziklán ról a halakra vizsugarak fognak hullani, melyek mozgásba hozzák a gödör vizét, úgy hogy időközönkint szem elől vesztjük a halakat, mintha ezek a vizbe menekültek volna. Mindez oly természethüen lesz faragva és szinezve, hogy azt ki se mondhatom.»

A kitünő agyagidomító, ki nagy ügyességre tett szert a mintázásban, nemcsak halakat és madarakat akart mintázni a barlang számára, de csíkos szövetben bizarrul öltözött embereket is. És már jó előre örült a kis és nagy minták hatásának. Egy maroknyi főszszel kezében versenyre akart kelni Barthelémy Prieur, Jean Goujon és más ily hires szobrászokkal.

A tervezett barlangot a Tuileriák kertjében építette. Bizarr izlésű mű lehetett, a mondottak után itélve. Építője azt hirdette róla, hogy örök időkig fog tartani. Nem tudjuk, elkészült-e vele teljesen. Annyi bizonyos, hogy IV. Henrik alatt már nem volt nyoma.

Palissy most már dicsősége tetőpontján állt.

Medici Katalin, a ki akkor Francziaországot kormányozta nem hiába volt ivadéka annak a családnak, mely Flórenczet a müvészet tekintetében a legnagyobb polczra emelte; az egy-

szerű nyers művészben csakhamar felismerte a ritka lángészt és az annyi fáradsággal összegyűjtött nagy tudományosságot. — Belátta, hogy Palissy a legalkalmasabb ember arra, hogy a királyi kertek és paloták szépitése körüli munkákat vezesse és azért kinevezte őt a Tuileriák kormányzójának. A palotában lakást rendezett be neki, mely a Szajnára nézett és itt a Tuileriák palotájában, a hol az uj eszmék legfanatikusabb és legveszélyesebb ellenségei laktak, Palissy elvtársakat és jó barátokat talált. Mikor az anya királyné távozott, Palissy hajlékában összegyűltek Feuquéres ur, Madame d'Uzès és még vagy tizenketten, a kiknek nevében Palissy néha a saintongei hitrokonoknak azon jelentőségteljes szavakat irhatta: «A Caesar házában összegyűlt testvérek üdvözletüket küldik nektek».

Palissy lakosztályában kiváló férfiak fordultak meg, minők Merlin miniszter, Coligny tengernagy főalamizsnása, Paré Ambrus, a ki három királynak volt seborvosa, Ducerceau III. Henrik épitésze, a ki akkor a «Pont neuf» tervén dolgozott, Jean Viret a hires mathematikus és Sanxay költő, a ki akkor egyike volt a jobbaknak.

Ez a költő Palissyről hosszabb költeményt is irt, melyben szólt a görög Kariatidekről, Hercules oszlopairól, a világ hét csodájáról és azután kijelentette, hogy mindeneknél különbek Palissy művei.

«Mais cela n'approche point
Des *rustiques figulines*
Que tant et tant bien as peint
Et dextrement imagines».

Minő változás volt ez Palissy életében! Ha vissza gondolt a szomoru évekre, midőn nem akadt a ki vele kezet szorítson, midőn hajléka nem volt, hol fejét nyugalomra hajthatta

B . PALISSY .

volna, midőn gyermekeinek kenyeret nem birt adni. És most itt találta magát egy királyi kastélyban, körülvéve fényüzéstől, kényelemtől és a művészek kincseitől!

De a szerencsés fordulat nem puhította el, sőt uj munkaerőt adott neki.

Ez időszakban, élte legboldogabb idejében, készítette számtalan remek relief műveit, gyümölcsös kosarait, tálait, melyeket a Louvre egy termében annyi kegyelettel őriznek.

Az uj légkör jelentékeny hatást gyakorolt a művészre. Palissy megváltoztatta modorát; a gyíkok és békák faragásával felhagyott és a kor áradatát követve, nymphákat, istennőket idomított, kevésbé hallgatott a természet sugallatára, mely a nyomor napjaiban annyi felséges alkotásra ösztönözte; de talai, kupái, kagylói mindig nagy műgondról tanuskodtak.

Ez volt Palissy dicsőségének korszaka.

Rothschild Antony gyüjteményében van egy zománczos terracotta medaillon, a melyről azt állitják, hogy Palissyt ábrázolja. De sokkal hitelesebb a velinpapiron készült rajz, melyet Sommerard 1865-ben a Cluny muzeum részére vett meg, és melynek hű másolatát találják itt olvasóink. Minden arra vall, hogy ez a rajz akkor készült, mikor Palissy élte delén állott. Neve fekete alapon nagy arany betükkel csillog, mert a rajzoló nyilván föl akarta hivni a figyelmet egy hires férfiu képmására. A rajz nagy gonddal készült és másolatban ily jellemzetes hosszu arczot nem is igen lehetne előállítani. Az arcz csontos; szertelen hosszuvá teszi az, hogy hosszu franczia szakálban végződik és igen magas kopasz homlok domborodik fölötte. A ruha diszes, tarka, a milyent ama korszak udvari személyzete viselt. Az arczkifejezés nyugodt, az ajkakon gunyos mosoly játszik, a szem fáradtságra vall. A bal szemöldök

alatt széles seb látszik, mely talán megmagyarázza egyik művének azt a mondását, hogy kemenczéjében a kavicsok «durrogtak mint a menydörgés és vágtak mint a borotva.»

A művész, hogy megmagyarázza a rajzon látható fej kopaszságát és a homlok mély barázdáit, a rajz alá a következő jeligét irta:

«Semmi teremtmény sem képes gyümölcsöt létrehozni, rendkivüli munka, tapasztalás és fájdalmak nélkül».*

A csekély számú okiratok közül, melyek Palissyról ránk maradtak, csak egyetlen egy viseli a sajátkezű aláirását. Ez egy 100 livres-ről szóló nyugta, melyet Saintongeban állított ki 1564-ben mint a várparancsnok építésze és a barlangalakok feltalálója. Az okiratot Robert Ullysse fedezte fel a párisi nemzeti könyvtárban őrzött nyugták közt és közzétette 1856-ban a Franczia Művészet uj okmánytárában. Az okirathoz Anatole de Montaiglon irt magyarázó jegyzeteket.

Ime Palissy aláirása, ugy a mint az említett okiraton találtatott.

Mielőtt áttérnénk Palissy főbb alkotásainak leirására, el kell mondanunk egyet-mást a hátrahagyott iratokból, melyekből megláthatjuk, hogy mily öntudatos, mily mély belátású elme alkotta a műveket, melyeket rajzainkban a magyar olvasónak bemutatunk.

* Nulle nature ne peut produire son fruit sans estrême travail, voire et douleur.

III.

PALISSY MINT TUDÓS.

A viharos idők közepette Palissy nem szünt meg a természetet tanulmányozni, nevezetesen behatóan foglalkozott növénytannal, geologiával és vegytannal. Nevezetes gyüjteménye volt az ásványi termékek jeles példányaiból, melyeket negyven évi szünetlen utazásai és munkái közben gyüjtött össze.

Azon időben még nem voltak muzeumok és nyilvános gyüjtemények és egyes műkedvelők termei voltak a tudomány menhelyei. Igy pl. Verjiel Sámuel saintongei gyógyszerész terme volt az iskola, a hol Palissy művészi izlése képződött. A vegytant a tournaii, poitoui és anjoui gyógyszerészek és aranymüvesek műhelyeiben tanulmányozta.

Palissy vasszorgalmat fejtett ki és a tudományosság oly fokára emelkedett, mely meglepte az akkori tudósokat. A szerény fazekas oly tekintélyre tett szert, hogy az ő felszólalása következtében a középkor barbár gyógyszerei, minők a Mithridat és Theria, melyek háromszáz szernek emészthetlen keverékei voltak, kijöttek a használatból.

Egy saintongesi orvos hathatósan támogatta és ő, hozzátéve a saját fáradhatatlan kutatásainak eredményeit, szép gyüjteményre tett szert, mely akkoriban ritkította párját.

De ő a tudomány kincseit nem csak a saját hasznára gyüjtötte, közjóvá akarta azokat tenni és 65 éves korában elhatározta, hogy nyilvános felolvasásokat fog tartani a titkokról, miket egy félszázad kimondhatlan küzdelmei és szenvedései árán szerzett.

«Elhatározám, irja egyik művében, hogy falragaszok utján egybehivom Páris legtudósabb orvosait és három előadásban közlöm velük azt, a mit a szökőkutak, kövek, érczek stb. félék dolgában tapasztaltam. Azt akarám, hogy csak is tudvágyók és tudósok jöjjenek előadásaimra és hirdetésemben kijelentém, hogy csak az léphet be, aki egy tallér belépti dijat fizet. Ezt főleg azért tevém, mert ugy gondolám, hogy válogatott hallgatók közül inkább akad, a ki ellenvéleményt mond, olyan észrevételt tesz, mely engem is felvilágosít. Tudtam, hogy ha nem mondok igazat, bizonyára akad majd a görög és latin tudósok közt a ki ellent mond, már csak a tallér miatt is a mit velük lefizettettem. De hála az égnek, sohsem akadt, a ki csak egy szóval is ellent mondott volna annak, a miket előadtam.»

Ez előadásokat 1575-től 1584-ig tartotta és oly közönséget gyüjtött össze, mely kiváló becsületére vált: a király orvosai, bourgognei, bretagnei, normandiai és poitoui orvosok, Paré Ambrus a király első sebésze, gyógyszerészek, papok, nemesek, ügyvédek, szobrászok, mint Prieur a híres szobrász stb.

Képzelhető, hogy az egyszerű fazekas sok érdekes és uj dolgot mondhatott el, ha ilyen válogatott hallgatóság figyelmét tudta lebilincselni.

A ki tizenhat éven át annyit tudott szenvedni egy eszméért mint Palissy, azt magas elme meggyőződése sugallhatta csak; azt nem a véletlen, de a termeszet törvényeinek éles

megfigyelése, rendkivüli alapossággal folytatott tanulmányozása vezette sikerre.

Tanulmányainak eredményeit nem csak gyártmányaiban, de irataiban is tette le és ezeket a XVIII. század nagy franczia és német tudósai bámulva olvasták.

Buffon, az emberiség egyik legnagyobb lángelméje ezeket irta Palissyról a «Preuves de la Théorie de la terre» czímű művében:

«Egy fazekas, a ki nem tudott se latinul, se görögül, a XVI. század vége felé legelőször mondta ki az összes tudósok előtt, hogy az ásatag-állatok (fossilia) valóságos kagylók, melyeket a tenger hagyott hátra régi helyein, hogy a különböző alakok állatok és halak alakjai és merészen kihivta Aristoteles egész iskoláját, hogy czáfolja meg őt. Palissy Bernát volt, egy oly nagy természettudós, a milyent csak a természet képezhet. Rendszere egy évszázadig maradt fenn, bár a szerző neve majdnem teljesen elenyészett. De eszméi ujra éledtek és megtalálták a megérdemlett elismerést.»

Palissy Bernát iratai telve voltak meglepő elméletekkel, mély belátásra valló megjegyzésekkel és a természet törvényeinek leleményes alkalmazására való utmutatásokkal. Tárgyalva volt azokban a vizek, folyók, források, fémek, gyógyszerek, sók, kövek és a legkülömbözőbb agyagnemek mindennemű természeti sajátsága; elmondja azt is, mily módon találta fel a zománczot.

Hogy mikép lehet a zománczot előállítani, nem mondja el. Nem árulta el titkát, melyet még segédei előtt is gondosan rejtegetett. Ezért keserü szemrehányásokat is tettek neki, de a kik ezt teszik, feledik hogy az akkori korszakban minden műhelyben a legféltékenyebben őrizték a gyártási titkot és a

munkásoknak halálbüntetés terhe alatt volt megtiltva a műhely titkát elárulni. Egy akkori velenczei törvény erre nézve következőleg intézkedett: «Ha egy munkás vagy művész idegen országba viszi művészetét, parancs küldetik neki, hogy jőjjön vissza; ha nem engedelmeskedik, börtönbe vetik a hozzá legközelebb álló rokonokat, hogy így rábirják az engedelmességre; és ha ezután is vonakodik visszatérni hazájába, emisszáriust küldenek utána, a ki legyilkolja».

Ő elmondta irataiban, hogy a mázat mily anyagokból állította össze, csak azt nem árulta el, hogy mily adagokban keverte össze az alkatrészeket. Ugy találta, hogy ennek a megtudása nem szükséges a nagy közönségnek. De örömest közlé azon tudományos fölfedezéseit, melyeket általános érdeküeknek tartott, pedig igen sokat fedezett fel a phisika, vegytan, a földtan terén, oly tudományokban, melyeknek akkor még a nevét is alig ismerték. Ő tudta, hogy a hőség nagyítja a viz térfogatát; látta, hogy a források a földbe szivárgott esővizből táplálkoznak; megfigyelte hogy a viz rendszeresen a forrás színvonalára igyekszik emelkedni és ebből kiindulva igen észszerű módszert gondolt ki az artézi kutak furására; volt fogalma a levegő nehézségéről; állította, hogy egyik fém nem alakítható át más fémmé; arról hogy a folyókon miként képződik a jégkéreg, oly elméletet állított fel, a melyet ma is lehet védeni; igen szerencsés magyarázatot adott a szivárványról; kisérleteket tett a salétrommal, melyek fontosak a jegeczekről szóló tudományban; a vonzerő törvényeiről már voltak bizonyos, habár zavaros eszméi és azokhoz állhatatosan ragaszkodott; jelezte a fémelegek hatását a kövek szinezésére; megmagyarázta a mész formatiók különböző sürűségét, a földtannak bizonyos változhatatlan törvényeit fedezte fel; tanul-

mányozta a tenger hatását a partokra és ismerte a megkövesült kagylók eredetét.

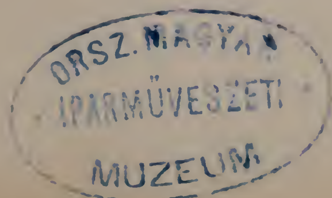
És a dolgoknak e mélyre ható megértését nem a könyvekből merítette, mert keveset olvasott. — A zsoltárokon kivül vajmi keveset. Mindig csak arról beszél, a mit látott és hallott.

Palissy korában a vegytan szabályai még homályosak és bizonytalanok voltak, csak egy Palissy éles szeme tudott behatolni a vegytan titkaiba és rejtélyeibe. Iskola nem volt a hol a vegytant tanították volna; az alchimisták és a gyógyszerészek fantastikus laboratoriumaiban kezdte tanulmányozni a vegytant és csakhamar rájött mestereinek minden ámitására és minden tévedésére.

Sok ember törte akkor a fejét azon, hogy mikép lehetne aranyat csinálni, de mig az alchimisták olcsó anyagból szerették volna előállitani ezt az értékes fémet, az orvosok még értékesebbé akarták tenni. Eddig csak eltogadott értéke volt a cserében, ők tényleges értéket akartak neki adni. Ugy tüntették fel, mint egy egyetemes panaceát, mely meg tudja gyógyítani a leggyógyithatatlanabb betegségeket, sőt még halhatatlanná is teheti az embert.

Az egész világ beszélt akkor Paracelsusról, a hires német doctorról, a ki Hyppokrates és Gallenus helyét akarta volna a tudományban elfoglalni és a ki azt hiresztelte, hogy feltalált egy szert, a mely meghosszabbítja az emberi életet a legvégsőbb határokig. Az igaz, hogy ő mégis 48 éves korában halt meg egy menházban.

Nem kis bátorság kellett hozzá, tamadast intezni egy tevtan ellen, mely annál veszelyesebb volt, minel csabítóbb alakban jelentkezett. Palissy ettől nem riadt vissza; kezebe

vette az emberiség ügyét és leleplezte az ügyes alchimista fortélyait. A ravasz ember ugyanis, hogy művészetéből nagyobb nyereséget huzzon, holmi félfémekből «iható arany»-at állitott elő és igy zsebelte ki a hiszékeny embereket.

Az emberiség e veszélyes ámítóival szemben még a jámbor Palissy kezében is mérgezett dárdává lesz a toll.

«Ha a tüzes kemencze nem birja megemészteni a tiszta aranyat, irja az iható arany ellen irt értekezésében, hogy emészthetné fel azt a beteg gyomor, a mely még a sült almát se birja bevenni? Van sok orvos, a ki aranydarabokat főzet meg egy kappan gyomrában és a kappanlevest beadják a betegnek, azt állítván, hogy a levesben megvan valami a drága fémből; pedig ha az aranyokat megmérnők a főzés után, rájönnénk, hogy azokból egy szemernyi se hiányzik. Ha azt állítanám, hogy az arany nem restaurál, hazudnám, mert hisz az aranyért kaphatunk csirkét, kappant, fürjet, fáczánt és sok másfélét, a mi az embert restaurálja. Ha beteg volnék, nem az az arany fájna, a mit elvesztenék, hanem az az aranydarab, melyet az orvos megétetett volna velem. Az a megevett arany, még ha a legfinomabb mártásba keverték is, csak terhelné a gyomromat, ellenben az erszényemnek nem esnék terhére».

Temészetes hogy Palissy, a ki oly alaposan tanulmányozta a természettudományt, nem nézte le a gyógyítás művészetét, hanem csak az orvosok egyesek visszaéléseit, az orvosi tudomány egyes kinövéseit ostorozta. De ezeket aztán nem is kimélte.

Igy pl. egy alkalommal igazi rabelais-szerű gúnynyal ecseteli egy bizonyos orvosnak következő fortélyát:

«Egy orvos, a kinek nem volt se pénze se patiense, a város kutaiba valami szert dobott, a minek az lett az ered-

ménye, hogy a lakók, a kik a vizet itták, mind hasmenést kaptak; szaladtak mint az eszeveszettek az orvoshoz. A kópé megörült, hogy az ő szere oly pompásan hatott; a betegeket vakmerő álképűséggel vigasztalta és roppant fondorkodó arczczal jó bort adott nekik, megtiltván szigoruan a vizivást. Igy aztán a viz többé nem ártott a betegnek, az orvos pedig a gyógyszer gyanánt árult borért sok pénzt vett be».

3. ábra.

Különös, hogy ezt a felvilágosodott, korát oly messze megelőzött tudóst Voltaire később azzal támadta meg, hogy «ő is a bölcsek kövét vélte feltalálni».

Igen, Palissy csakugyan hitte, hogy nagy kincset talált, de oly értelemben hitte ezt, hogy felfogását magáénak vallhatná a XIX. század bármelyik tudósa. Az ő kincse az agyag volt, melyet többre becsült minden ezüstbányánál és méltán, mert az ő fáradhatlan munkája és az ő lángesze minden drágakőnél becsesebb műkincscsé varázsolta az agyagot.

De más módját is tudta az aranycsinálásnak. Azt, hogy a kis fahajtásból hatalmas sudar válhatik és hogy észszerű földmivelés mellett minden gabnaszem nehéz aranykalászszá alakul át, a mint arra a kaliforniai aranykeresők is rájöttek.

«Nagyon okos ember volt — irja egy értekezésében, az az olasz herczeg, a ki, mikor neje egy kis leánykával ajándékozta meg, ugy okoskodott, hogy az erdő még álmunkban is kincseket hoz, és meghagyta szolgáinak, hogy ültessenek birtokain százezer fát, melyek mindenike 20 «solt» is megér; mire a leánya eladó lesz, ugy, hogy százezer frank hozománya lesz».

Ő, a ki oly alaposan tanulmányozta a föld és az agyag tulajdonságait, csak felháborodással nézhette, korának mezőgazdái mily hanyagul és ügyetlenül bánnak a földdel. Csodálkozott azon, hogy mig a katonák, az iparosok és kereskedők, mindnyájan, szüntelenül uj meg uj javításokon törik a fejüket, a mezőgazdák még mindig a régi, nehézkes, elavult, rosszaknak bizonyult szerszámokat használják és a jobb módu nagybirtokosok nem iparkodnak tőkéiket hasznos találmányokra fordítani, a helyett, hogy az udvar hiu ünnepélyeire fecsérelnék és fényes öltözetekre».

Valóban bámulatos, hogy ez a tanulatlan, iskolát nem látott egyszerű kézműves, mily mélyreható, sokoldalu ismerettel birt és mily tömérdek jó tanácsot tudott adni a földmivelésről, a trágyázásról, a fairtásról, a fák előállításáról és egyáltalán mennyi uj tapasztalattal és mennyi becses észlelettel és tanácscsal gazdagította az agronomiát is.

Érdemeit a tiszta tudományosság terén el is ismerte az utókor. Az első franczia köztársaság harmadik évében Echasseriaux József saintongei képviselő, a parisi mezőgazdasági bizottság nevében, határozati javaslatot terjesztett elő, melyet a

Convent el is fogadott és a mely kimondta, hogy «a Convent, miután meg akar jutalmazni minden lángészt, bármilyen korban élt is, és miután Palissy Bernát nagy érdemeket szerzett a tudomány és a művészet körül, a mellszobrát megrendeli egy művésznél és felállítja az ülésteremben.»

Előadásainak kivonatát, tizenegy értekezésben összefog-

4. ábra.

lalva, 1580-ban tette közzé és ezekben mint nagy természettudós mutatta be magát.

Palissy csak későn kezdett irni, midőn már tökéletesen biztosnak érzé magát. A tapasztalat tekintélyével irta előszavában eme mondatokat, melyek ama korszakban még igen merészeknek hangzottak:

«Majd ha az emberek eleget vitatkoztak, be fogják látni, hogy az elméletet a gyakorlati tapasztalat szüli. Ezt kiki megértheti kevesebb mint két óra alatt, ha el akar fáradni minta-

termembe. Én csak olyant mondok, a mit tényekkel tudok bebizonyítani. Irott elveim bizonyításánál egyaránt fogom kielégíteni a látás, hallás és tapintás érzékeit.»

Du Sommerard és Claude Sauvageot, a romanticus korszak két műbarátja, kezdték ismét divatba hozni Palissy tárgyait, melyek akkor 40 frankjával voltak kaphatók, holott ma 400 sőt 4000 frankjával fizettetnek.

Palissy összegyüjtöttt iratainak első kiadása 1844-ben jelent meg a szerző életében kinyomatott kiadásoknak megfelelő szöveggel. A «Cabinet de l'antiquaire et de l'amateur» czímű vállalatban utóbb megjelent a «L'art de terre» czímű mű is; ujabb időben pedig többek közt Charavay testvérek adták ki Palissy összes műveit.

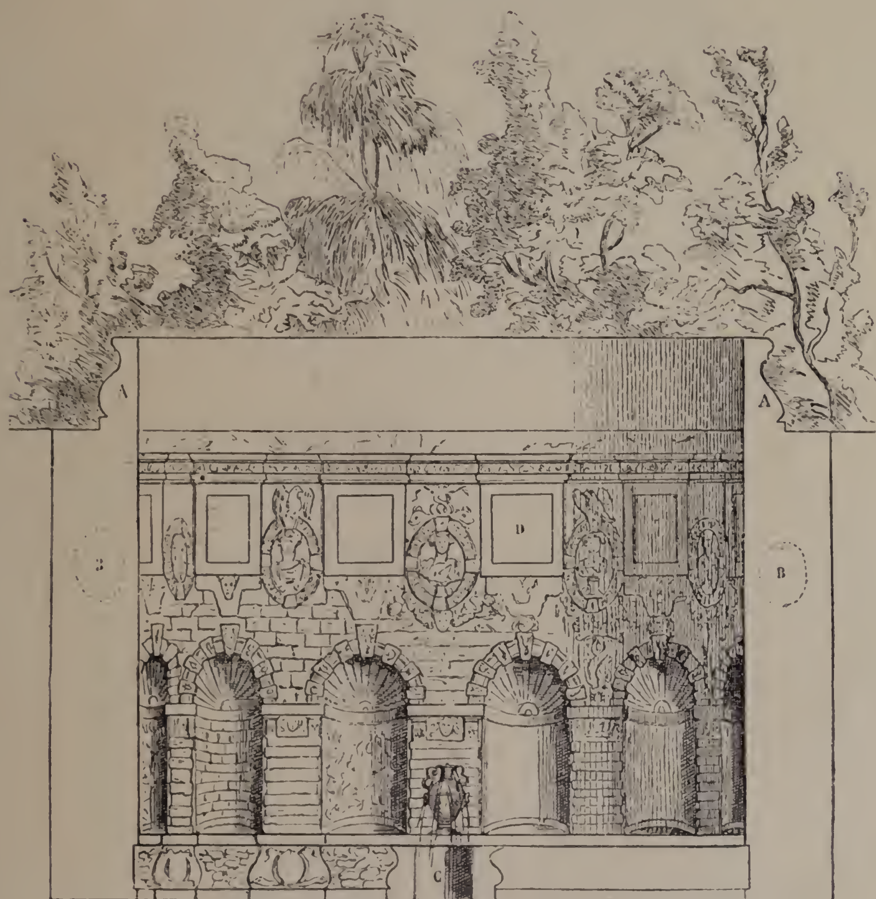
E művek, az irmodor tekintetében, a Renaissance jobb munkái közé tartoznak; telve vannak szingazdag képletekkel, szabatos formulákkal és hatalmas aphorismákkal. A hang őszinte és a szerző «jobb szereti az igazat mondani parasztos nyelven, mint hazugságokat irni czifra nyelven».

Első műve 1564-ben jelent meg, ily czím alatt:

«*Recepte véritable*, melyből Francziaország minden embere megtanulhatja kincseit növelni és gyarapítani; azok kik még sohasem ismerték az irodalmat, megtanulhatják a bölcsészetet, mely szükséges a föld minden lakójának; e könyvben látható továbbá a rajza egy kertnek, mely oly kellemes és hasznos találmány, hogy ilyet még nem láttak, továbbá a rajza egy várnak, a legnehezebben bevehetőt, melyről valaha ember beszélt; irta Palissy Bernát mester, földmunkás, a király és Montmorency herczeg connetable parasztalakjainak feltalálója.»

A könyvet La Rochelleben nyomatták; a czímlapon egy szárnyas genius az Isten felé akar röpülni, kinek alakját

meg lehet látni a felhők közt; de a kezében lévő csomag terhe lefelé huzza. A rajz körül ez a mondat olvasható: «povreté empeche les bons esprits de parvenir». (A szegénység a jó lelkek sikerét gátolja 3. ábra.)

5. ábra.

A könyvet nyilván akkor nyomatták, mikor Palissy, La Rochefoucauld várparancsnok oltalma daczára, a börtönbe került.

Művében bevallja szegénységét, műveltségének alacsony fokát; elismeri, hogy «se nem szónok, se nem nyelvtudós,

hanem szegény, egyszerű kézmüves», de azért ugy hiszi, hogy a mit mondani akar, ép oly erőteljes, mint egy ihletett szónoknak a szava.»

A könyvet az anyakirálynak, a connetablenak, a connetable fiának és az olvasóknak ajánlja. Hálát mond azoknak, kik őt a haláltól megmentették, de azért nem alázza meg magát; soraiból a komoly férfiú szigora, a feltaláló szenvedélye, a kipróbált erő és a világlátott ember ügyessége szól.

Az anyakirálynéhoz a következő szavakat intézi:

«Madame ön engem pártfogolt! engem a haláltól mentett meg. Mit tettem én? Én az ország nagyobb javáért dolgoztam, az emberiségnek.»

Önérzetes, de igazolt szavak!.

6. ábra.

7. ábra.

8. ábra.

A TUILERIÁKBAN TALÁLT MINTÁK.

IV.

PALISSY MŰVEI.

Carle Delange 1864-ben közzétett egy munkát, melyben szines rajzokban reprodukálta Palissynek akkor ismert műveit. Négy évvel később Tainturier szintén közzé tett egy tanulmányt és egy katalogust ezen czím alatt: «Les terres émaillées de Palissy». Fillon behatóbb kutatásokat tett, hogy Palissy műveit ismertesse.

A Louvreben egy külön szekrény volt szentelve a mester műveinek, de az kétes értékű darabokat is tartalmazott; a sèvresi muzeum azonban azokat a műveket birja, melyeket Burty maga kutatott fel a Louvreben.

Az első feladat, melyet Palissy maga elé tüzött az volt, hogy feltalálja a fehér mázat. Első sorban azzal a nehézséggel kellett megküzdenie, hogy nem tudta milyen hőfok mellett kezd a máz olvadni; és mint már fentebb láttuk e miatt hosszu éveket vesztegetett. Elmondtuk azt is, hogy mikép jutott végül első sikereihez. Rájött ama titokra, mikép kell a fayenceot mázzal bevonni és az edényeknek eleven szineket adni.

A neki tulajdonított művek között sok olyan van, melyeknek valódisága kétes. A modor, a melylyel dolgozott, könnyüvé tette az utánzásokat. Mig a nürnbergi művészek minden munkájukat kézzel idomították és ónéleggel mázolták be, Palissy az ő készítményeit formákban idomította és óloméleggel zomán-

9. ábra.

czozta; és a mintázásnak ez a könnyü módja okozta, hogy készítményeiben nincs elég változatosság.

Palissy műveit Brogniart igy jellemezte: «Ezeknek a műveknek sajátszerü styljök van és oly tulajdonságaik, melyek máshol fel nem találhatók. A meztelen alakok rendesen elég tiszták; voltaképeni festészet nincs rajtok t. i. változó szinekben síma lapon eszközölt festés. Akár diszítések azok, akár természeti tárgyakat, vagy történeti, hitregei és allegorikus

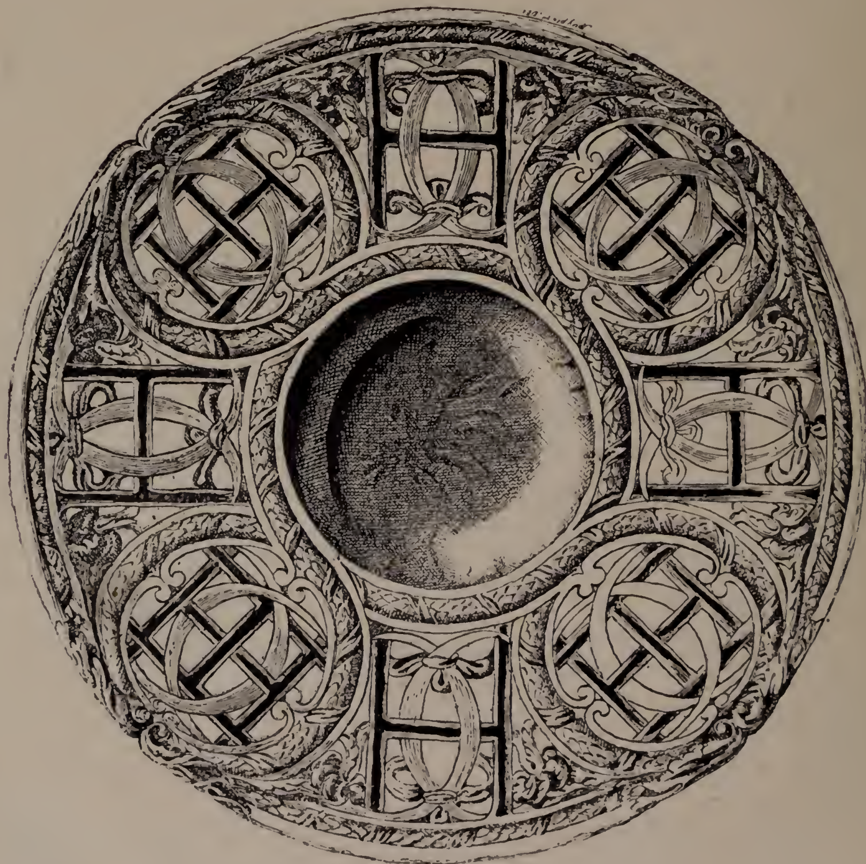
eseményeket ábrázolnak, mindig szines reliefek. A zománcz kemény és igen fényes, de sok apró repedést lehet rajta látni. A szinek rendesen élénkek, de nem igen változatosak, legtöbbször fordul elő a sárgás fehér szin. Palissy soha sem tudta előállítani Lucca della Robbia ragyogó fehér szinét, pedig éppen ez a szin az, melyet legnagyobb kitartással és buzgalommal keresett. Fehér alapszinű tárgyakat ritkán készített. Tárgyain meglehetős tiszta sárga szint látunk, továbbá okkersárga szint, szép kék-indigót, szürkés-kéket, smaragd-zöldet, sárgás-zöldet, mángán-ibolyát és ibolyás-barnát. Ugy látszik, hogy Palissy kétféle zománczot használt; az egyik keményebb volt, a másik pedig átlátszóbb, sárgásabb és sokkal gyöngédebb. A természeti tárgyak, melyek készítményein láthatók, szin és alak tekintetében nagyon élethűek, mert a mester majdnem mindig a természet után mintázott. A kagylók, melyekkel készítményeit diszítette, Páris környéke harmadkorszakbeli rétegeinek képződményei. A halak a Szajnából valók, a növények pedig szintén Páris vidékéről.»

Egyik rajzunk (4. ábra) egy átmetszett tálat ábrázol, a minőket Palissy az ebédlők és öltözők számára készített. A kivésés formája igen szerencsés, mert a sok csillogó pont emeli a zománcz fényét.

Egyik legjelentékenyebb műve, a melyet még 1852-ben készített, az écoueni kastélyban berendezett barlang, a melyhez hasonlókat készített Reux, Chaulnes és Nesles városokban. Mint egy egykorú rajzból kitünik, (5. ábra) mely Destailleur építész birtokában van, ezek mélyen a földbe ásott rotundák voltak, mintegy elsülyesztett szökőkutak. A falakon parasztház ékítmények voltak utánozva. A falakat támasztó oszlopok capitoljain ókori hősök mellszobrai álltak. A rotunda közepén talap-

zaton egy váza volt elhelyezve, melyből forrás bugyogott. A vizben és a szárazabb helyeken is halak, gyikok és kigyók nyüzsögtek.

De a barlangok közül, melyeket ő alkotott, legnevezetesebb volt az, melyet a Tuilleriákban Medici Katalin részére rendezett be, a melynek azonban nyoma veszett. Erről csak azt tudjuk Palissy irataiból, hogy milyennek tervezte. A terv kéziratát, mely Palissy saját irásának van elismerve, Fillon fedezte fel és az mint ilyen van lajstromozva a gyüjtemény-

10. ábra.

ben, melyet Charavay adott ki a Fillon tulajdonát képező kéziratok és okiratok gyüjteményében, a mely gyüjteményt Jules Cousin a Hotel Carnavalet könyvtára részére szerzett meg. Ezt a barlangot Palissy eleinte egy darabba akarta égetni.

Anatole de Montaiglon meg is találta a számlát a barlanghoz vezető négy hidról, mely számla 1570. február 27-éről kelt. 1855-ben mikor a Tuilleriák kertjében a szökőkutak csöveit javították, egy zománczos lapot találtak, mely Krisztus keresztelését ábrázolta és mely kétségkivül a Palissy-féle barlangból ered.

Tiz évvel később, mikor az államtanács termének alapzatán dolgoztak, a földszinten ráakadtak két agyagégető kemenczére, több eszközre, melyeket Pallissy által föltaláltaknak tartanak, továbbá zománczos edényekre, relief alakokra és megrongált mintákra. (6., 7., 8. ábra). Az itt talált relief alakok teljesen megfelelnek azoknak, melyek Palissy tervének kéziratában le vannak irva.

A terv leirásában azt mondja Palissy, hogy: «bámulatba fogom ejteni az embereket és oda állítok három, négy emberi alakot, melyeknek fehérneműje, ruhája annyira természethűen lesz mintázva, hogy a szemlélő nem fogja hinni, hogy csak utánzatot lát, nem pedig az utánoztatni kivánt tárgyat magát.»

A hüllőket tartalmazó bassinek rendkivül megkapó darabok, nevezetes például az, mely Richelieu tábornagynak 1788-ban eladott butorai közt volt. Ez a darab csónak alaku, hajlott szélekkel. A fenéken, mely telve van tengeri és folyamkagylókkal, zöld békák, gyikok, rákok és teknősbékák láthatók, melyek mintegy a levegőre emelkednek. A középen egy kis sziget látható, a hol három kigyó hempereg, mintegy prédára lesve.

Nevezetesek még a disztál, melyen hüllők, rovarok és vízi növények láthatók (9. ábra) és egy gyümölcsös tál, melyen köröskörül II. Henrik chiffreje látható. (10. ábra).

Abból a korszakból, a mikor Palissy már Párisban élt, az ottani műremekeket csodálhatta és emberi alakokkal tarkította műhelyét, legnevezetesebbek a jótékonyságot ábrázoló zomán-

11. ábra.

czos tányér, mely Rothschild Alfons gyüjteményében van (11. ábra) és a csigák és növények közt térdeplő Magdolna.

Egyes irók azt állítják, hogy Palissynak ez utóbbi művekben nevezetesen a Magdolnában nincs semmi része és hogy azt egyik hallgatója, Prieur szobrász készítette. De e tekintetben meg kell jegyeznünk, hogy Palissy mind azokat, a kik neki valamiképen segédkeztek irataiban, névszerint megnevezte és hogy ő egyáltalán nem az az ember volt, a ki idegenek

12. ábra.

műveit másolni akarta volna, különben a művek a melyeket teremtett egy és ugyanazon stylt mutatják.

Más tálakon bibliai és hitregei jelenetek vannak ábrázolva, igy pl. Ádám és Éva, Ábrahám áldozata, Eszter és Ahasvér, a szent család, Venus és az Amorettek, Páris itélete, Bachus születése, Centaurok és Lapythok közti harcz stb.

Igen szép a (12. ábrában) bemutatott tál, a hol középen egy nagy kigyó sütkérezik körülvéve kisebb-nagyobb halaktól, rákoktól és bizarr alaku vizi növényektől.

Rothschild Gusztáv báró gyüjteménye egy gyönyörű kancsót bir, melynek száját egy mascaron, oldal lapját pedig egy gyönyörűen zománczozott Diana diszíti. (13. ábra.)

Ez a darab Briot Ferencznek czinből készült eredetije után van formálva, valamint az Elton-féle gyüjteményben levő tál, mely a négy évszakot ábrázolja. Ugyancsak Briot műve után van formálva a 14-ik ábrában látható kancsó is, mely Rothschild Alfonz gyűjteményében őriztetik.

A 15. ábra egy zománczozott gyertyatartót ábrázol, mely a sèvresi gyüjtemény egyik legszebb darabja. Igen eredeti és bizarr a jaspis zománczban csillogó csigákból összeállított kancsó, melyet a Louvre gyűjteményében őriznek (16. ábra) és a levelekkel diszített, a 17. ábrában látható kancsó, mely Rothschild Gusztáv birtokában van.

Fölemlítjük továbbá a Sauvageot gyüjteményében látható aquaticus motivumokkal diszített tálat, (18. ábra) melynek közepén egy hatalmas hüllő festői szimetrikus kigyóvonalban terül el, és a mely rendkivül gazdagon van diszítve megkapó vizi állatokkal és növényekkel.

Igen érdekes a tál, mely a 19. ábrában látható, melynek közepén egy gyík majdnem teljes köralakot képez, széleit

pedig gyönyörű arabeskek diszítik. Határozottan első helyet foglal el egy kis zománczos szobor, mely «La nourrice» név alatt világhirűvé lett (20. ábra) és a mely most a Cluny muzeum birtoka.

Ujabb irók azonban azt állítják, hogy a «Nourrice» nem Palissy műve, mert a dajkán látható ruha XIII. Lajos korára vall. Az eredetin oly bélyeg látható, mely nehány Sèvresben előforduló, hasonnemű, styl és jelleg nélküli darabokon látható és a melyek — mint Herouardnak, XIII. Lajos orvosának naplójából kitünik, az avroni gyárban (Fontainebleau mellett) készültek.

Igen kiváló a Fountaine-féle gyüjteményben látható és Palissy-nek tulajdonított nagy bassin (21. ábra); gyönyörű mű ez; alakjai és diszítményei fehérek, a sallangok sárgák, az angyalfők haja szürke, a szárnyak sárgák. — A bassin falazatán fehér, szürke és sárga gyümlöcsök függnek, a fejeket összekötő diszítmény sötétkék. — Az alap zöld, kék és gesztenyebarna. A bassin hossza 0.78 méter, szélessége 0.43 méter, magassága 0.34 méter, de minden részlet oly finoman és gondosan van mintázva, mint a hogy Palissy még a legkisebb tárgyakat is mintázta.

Bővebb magyarázat nélkül utalhatunk azon ábránkra, (22. mely a sèvresi muzeumban látható kancsó-tál töredéket ábrázolja, a melynek számos emberi és állati alakjaival Palissy a plastikus művészet egyik kiváló remekét alkotta.

Pailssy művészetének eredetisége abban áll, hogy ő, mint egyszerű pór, a pórhoz legjobban illő agyagművészettel kezdte pályáját és fényűzési tárgyak gyanánt a természet remekeinek hű ábráit nyujtja; bámulatosan éles elmével leste ki, hogy mi legalkalmasabb a zománczhoz és mi a mázhoz; a természetnek

13. ábra.

legkevésbé ismert, legrosszabbul méltatott alkotásait, a patak csillámló halait, fényes bőrű hüllőit, tarka puhányait, repkényeit, mohait és rikító szinű vízi növényeit ábrázolja. Nem keresi az idegen égaljak furcsa, szokatlan terményeit; elég

14. ábra.

bizarr tárgyat lel közvetlen közelben, szülőföldje zátonyain, völgyeiben és erdőiben. És oly híven utánozza azokat, hogy tálain a folyók partjairól felszedett igazi kagylókat vélünk látni.

A hazai természet bőséges mintákat nyujt neki. Némely edényekre felfutó repkényeket fest; másutt egy ráknak hoszszan elnyujtott lábai képezik a fogantyut; a medenczékben a

homokágy hüllőit kagylók és teknyősbékák választják el egymástól, a felsugárzó vizben halak uszkálnak, a partok harasztjaiban gyikok, tekenyős állatok lustálkodnak. Minden tálon egy-egy mikrokosmost látunk oly szép ábrázolásban, hogy a valóság sem lehet szebb. Mintha igazi puhányok és gyíkok megdermedtek, megkövesültek volna.

A művész maga nagy súlyt fektetett az élethűségre. Egyik iratában egy barlangot említ, a hol a kigyók, viperák egy sziklaoldalban egymásba fonódva hevernek, oly természethűen ábrázolva, «hogy a valóságos kigyók és gyikok is megbámulnák.» Műhelyében egy kutyát is gyurt, melyet a kutyák mindig megugattak, mert elevennek tartották.

Voltak bírálók, a kik Palissyt rossz izléssel vádolták, mert «utálatos» hüllőket mázolt oly edényekre, melyek ételek felszolgálására voltak szánva. De mi sem bizonyítja, hogy e készítmények asztali használatra voltak szánva. A gyümölcsös kosarakra, melyek élénk szinezés által válnak ki, csak koszorúkat vagy virágokat mázolt. A szakokra osztott nagy tálakon, melyekben fűszereket szoktak tartani, istennők vagy nymphák láthatók fekvő helyzetben. A mi a növényekkel és állatokkal fedett gyönyörű medenczéket illeti, ezeket oldalasztalokra rakták, melyeknek setétebb szine igen jól illett az aranynyal áttört barna szőnyegekhez, a miket a 16. században a kastélyok termeiben használni szoktak.

Egyébiránt kevésbé fog bennünket Palissy «rossz izlése» meglepni, ha elgondoljuk, hogy a mester Saintonge mocsáros vidékén lakott, ahol az afféle állatok roppant mennyiségben fordultak elő és a hol az emberek kevésbé irtóztak a hüllőktől, a melyek látásához nagyon hozzászoktak, jobban mint nálunk.

15. ábra.

Ez ismeretlen állat- és növényvilág, az agyagművészet által a maga egyszerűségében visszaadva, természetes szépsége és élethűsége miatt gyönyörködteté a 16-ik század udvarainak legnemesebb hölgyeit és legtudósabb férfiait. Ha az olasz művészet ferde izlése- és idomtalan készítményeire gondolunk, megbocsáthatjuk Palissynek, hogy művészetét a nagy természetnek eddig oly elhanyagolt osztályára terjeszté ki. Sőt örömmel láthatjuk, hogy figyelmét oly állatok és növényekre terjeszti ki,

16.ábra.

melyekre eddig senki sem gondolt s a természeti világ ezen páriáit bemutatja az emberiségnek. A nevelés által, mely bennünket a természettől eltávolit, a teremtmények nagyrészét csak akkor ismerjük meg, ha valamely művésznek műveit látjuk.

A kigyók szép hajladozásai, hullámzatos mozdulatai, miket Palissy oly jól eltalált, a halak, melyek a vizben fénysugaras barázdát vonnak maguk után, és az alig észrevehetőleg haladó puhányokban ép úgy nyilatkozik a természet csudás ereje, mint a madarak énekében s a hatalmas emlős állatokban.

Hogy mi mindezt nem látjuk, nem veszszük észre, igen természetes, de azért vannak a művészek, hogy bennünket oktassanak s a helyett, hogy Palissyt választása miatt gáncsolnók, azt mondjuk, hogy a természet egy csudás oldalát leste el, s oly magas fokra emelé művészetét, hogy a megfoghatlant fejezi ki vele, azt, mi a közönséges ember figyelmét elkerűli.

17. ábra.

Ha annak bizonyítékát keressük, hogy semmi áldozat nem vész el, s minden fáradalom jutalmat nyer, Palissy agyagművészetében megtalálhatjuk azt. Ő, ki a tűzre annyit áldozott, ki kemenczéje előtt egész hónapokat töltött a nélkül, hogy egy száraz helyecske lett volna testén, ki egész éjeken át a szabad levegőnek, szélnek és esőnek tette ki magát, annyira urává lőn a tűznek, hogy az olvasztásban és szinvegyítésben a tökély netovábbját érte el. De lelkiismeretesen is tanulmányozta a kérdést és kiemelte, hogy az egetésnél, különösen

18. ábra.

ha az edények mázzal bevonvák, a tüzet a legnagyobb figyelemmel kell igazgatni, mert «nincs az a finom elme, melyet ez egészen le nem kötne.»

Nem elégséges — úgymond továbbá — a szinek összhangzata és az anyagi kivitel, az agyagművészetben erkölcsi kifejezést lehet adni, mi természet utáni alkotás által érhető el.

19. ábra.

Az edényeknek mázzal való bevonására alkalmas szinek birják azon setétebb gazdag árnyalatokat, melyeket a föld terményeinél észlelünk».

Palissy díszedényein ott van az érni kezdő kalászok sárgás arany szine, a távoli erdők ibolya kéksége, a buja legelők élénk zöld, és az ujonnan szántott föld erőteljes barna szine.

Ezen edények mindegyike a legfejlettebb izlésről tanuskodik, s ha az agyagművészet remekeinek rendkivüliségét jellemeznem kellene, azt mondanám, hogy az nem más, mint a

művész érzelmeinek és szokásainak összhangzása a használt anyaggal és a létrehozott tárgyakkal.

Palissy azonban nemcsak növényeket és állatokat teremt. Minden eszmében oly észtani fejlődés van, hogy a természet alárendelt lényei után a 16-ik századnak azon páriáihoz is jutunk, melyek nem állatok többé, hanem emberek.

20. ábra.

Rembrandt azelőtt egy századdal a szegény csavargókat, koldusokat, ütött-kopott ruhájú lantos zenészeket ábrázolta és oly szivreható erkölcsi kifejezést ad nekik, hogy én ezen alakokban a művész lelkének visszfényét látom. Általában, ha a művész emberi alakot fest, az saját képmása. Palissynak néhány szobra valódi remek mű. Ilyen a «dajka», melyet a Louvre muzeumban láthatni; az egy gyermekét szoptató pórnőt ábrázol, és egyike a franczia szobrászat legszebb remekeinek. Egyszerű, szabatos és a népéletből merített mű.

Ilyen a kutyakölyköket vivő gyermek is.

Az emberi mű becsének mértékét az idő adja meg, a melyben létrejött. Válaszszuk el az agyagművészetet a tartományoktól és az évszázadtól, melyekben Palissy dolgozott s e művészet el fogja veszteni valódi jelentőségét.

Misem változatosabb, mint Palissy műveinek összesége.

Minden kisérletnél annyira megváltoztatta a máz szinét, hogy egyes példányokban nem lehet ugyanazon szerkezetre ráismerni, s a szinezet változatossága az évszak, a nap vagy a művész szeszélyéhez alkalmazkodott.

21. ábra.

Palissy tulajdonképeni felfedezése a «paraszt csoportozatok»-ban áll; ezeknek készítési módját vagy tárgyát sem az olasz fayence edények, sem a szép zománczú német agyagkészítményeknél nem találhatni fel. Néhány évvel később, midőn a művész Párisban telepedett le, az olasz mesterek annyira fellelkesíték, hogy medenczéi közepébe mythologiai vagy bibliai tárgyakat metszett ki, minőket a fontainebleaui iskola művészei szoktak készíteni.

Ezen új modorhoz a diszítő motivumokat a régibb alkotásoktól, Roux mestertől és Cellinitől kölcsönzötte. Briot az ügyes aranyműves, hol társa, hol versenytársa volt. Ebben a

művészetben oly fokra jutott, hogy a finom részletezésben Benvenuto Cellinivel mérkőzött, egy kis érmen (medaillon), mely Venust és Adonist egy tájkép közepén tünteti fel, hegye-

22. ábra.

ket és a távolban tengert lehet látni; a távlat és szinezés, melyben a fák lombjai meglepő pontossággal vannak készítve, a türelem és lelkiismeretes gond valódi remekei.

Palissy franczia maradt mint minden nagy franczia művész, ki az olaszoktól tanult a nélkül, hogy utánozta volna őket.

Ő ezektől tanulta a rajzok választékosségát s a szerkezet magasztosságát, de megtartá saját erőteljes alapját és természetes kedélyességét. Ő a franczia szobrászat azon iskolájához tartozik, mely a háromszáz évi fejlődés után Jean Cousin, Germain Pilon és Jean Goujon műveiben fénykorát érte el.

Hogy Palissyt mint művészt eléggé becsülhessük, a Louvre muzeumának egy termét kell szemügyre vennünk. Itt az egyik oldalon gyönyörű olasz fayence edények láthatók, melyek közül a legközönségesebbek is Rafael után remek tisztasággal vannak festve. Fejedelmek és főpapok számára való fényűzési remekek, melyek a mithologia szerelmi jelenetei mellett a szent történet csodáit ábrázolják. Választékos disztárgyak, hol a legtartalomdúsabb és legkülönösebb arabeszkek gyors és könnyű kéz által rajzolva láthatók, melyek ügyes, kecses alakja bámulatra gerjeszt úgy, hogy a túlzást a kivitel eredetisége miatt megbocsátjuk.

Palissy műveiben nem a képzelet, hanem a valóság világa áll szemeink előtt. Palissy edényei közt vannak olyanok, melyek a végetlen, ismeretlen, emberi szemek által nem látott tengerfenék tájait sejtetik velünk. A magasztosság és szinek által nyilvánult élet, a természet egy részének egész valódisága — az Palissy tudományát nem választá külön az élettől — és ő művészetében mindig közelebb állt a természethez, mint bármelyik kortársa.

Művei közül legtöbb látható Francziaországban a Cluny-muzeumban, a Louvreban és a sèvresi gyüjteményben, valamint a Rothschild család műkincsei közt. De sok művét birja a south-kensingtoni és a warford-halli muzeum és néhány oroszországi gyüjtemény. A bécsi iparmuzeum is birja a mester egyik művét.

Német muzeumokban és a budapesti iparmuzeumban utánzatok láthatók, melyek közül a legjobbak Pull és Barbizet párisi műtermeiből kerültek ki.

Akadnak elhibázott műtárgyak is, melyeket Palissynek tulajdonítanak. De ezek hamisítványok. A mester irataiból tudjuk, hogy ő mily szigoru bírája volt önmagának és elhibázott darabjait mily gyakran rombolta szét. A legnagyobb nyomorúság sem birhatta rá, hogy kiadjon a kezeiből egy tárgyat, ha az nem volt méltó a hírnévhez, melyre áhítozott, és a melyet — ritka szerencse! — nagyobb mértékben vívott ki, mint a hogy legmerészebb álmaiban remélte.

V.

HARCZ AZ ALCHIMISTÁK ELLEN.

Szerfelett igazságtalanok volnánk, ha a nagy férfiak megitélésében csak a sikert tekintenők mérvadónak. Az itélet napján a bekötött szemű istennőt, a vak Fortunát kellene akkor a birói székbe ültetnünk. Pedig az emberiség hite mindig azt az istennőt reméli ott látni, a ki a vesékbe lát és a szándékot itéli meg.

Ezért a művésznél is nem tekintjük pusztán az alakok szépségét, hanem a czéltudatos eszmét is keressük, a mely az alkotó kezet határozott irányban vezette. Sőt tovább lehet menni. Nem elég, ha a művész a szépet tudva alkotja. A szépnek előállítása nem önczél. A művésznek a jót is kell akarnia. Azzal a tudattal kell működnie, hogy egy porszemmel bár, de hozzájárúl az emberiség boldogságának növeléséhez.

Meg volt-e ez a tudat Palissyban? Mélyebb indok vezette-e működésében, vagy csak az ösztön, mely a természet észnélküli lényeivel is alkottat szép remekeket?

E tekintetben kétely nem foroghat fenn. Palissy irataiban ékes bizonyságát találjuk annak, hogy a mestert mélyebb eszmék, emberbaráti törekvések vezérelték. Sőt azt is látjuk, hogy

a művész, ki a szabadságért, az emberiség sorsának javításáért lelkesedett, mély meggyőződéssel birt. Már fentebb láttuk, hogy elveiért, a szabad eszmékért kész volt mindent koczkáztatni és látni fogjuk, hogy a halált örömest szenvedte el meggyőződéseért.

Ezért már eleve bizalommal veszszük műveit kezünkbe. Tudjuk, hogy őszinte lélekből fakadó szavakat fogunk hallani, és a patheticus hang, mely ez iratokon végig vonul, nem szónoki fortély, de meleg meggyőződés nyilvánítása.

Palissy első művét, a «*Recepte Véritable*» czíműt már fentebb említők. Hálával, de önérzetes hangon szól a nagyokhoz az előszóban és már ezzel is bizalmat, rokonszenvet gerjeszt.

Azt óhajtja e könyvben, hogy mindenki tanulja a természeti bölcsészetet, hogy a tudósok tanítsák a munkásokat és ezért terjeszteni óhajtja emezek közt a trágyázás titkát, mely oly fontos a szegény emberek megélhetésére.

«Szeretnék, ugymond, mindenkit megkérni külön-külön hogy kedvelje a földmívelést, a tudósokat pedig, hogy tanítsák az egyszerű polgárokat, mert különben az itélet napján azzal fogunk vádoltatni, hogy elástuk tehetségünket; mert tudjátok meg, hogy irva van, miszerint mindazok, kik elrejtik tehetségüket, kizáratnak a mennyek országából».

Az egyszerű fazekas egybegyüjté a tudósokat és meggyőzte őket az igazság erejével. Kimondja — és ehhez nem csekély merészség kellett — hogy olyan ember is birhat tiszta fogalommal a természeti tárgyakról, a ki nem érti a latin nyelvet, «melynek mondatai lánczokba verik az ember lelkét.»

Bölcsészete abban áll, hogy ő az istent minden természeti jelenségben mint magasztos művészt látja; legnagyobb

mérnöknek nevezi őt; ha a kagylóban megerősített városhoz mintát lát legnagyobb építésznek, ha a különböző fák alakjaiban az építészet alapelveit fedezi fel, legnagyobb építőmesternek látja a teremtőt.

A «Recepte véritable» czímű munkában a szerző érdekes elméletet fejteget a sókról és azok szerepéről a trágyában, majd igazi költői elragadtatással ir egyes nagyobb műveinek tervéről. Látjuk, hogy alkotásaiban lángoló ihlet lelkesítette.

Második művében mély tudományossággal szól a vizek és kutak természetéről, a fémekről, a zománczokról, a márgáról és a természet egyéb titkairól. A fejtegetés párbeszéd alakjában történik, melyet az Elmélet és a Gyakorlat folytatnak egymással.

Ez a második mű 25 évvel később jelent meg és czíme: *Discours Admirables.*

A *Discours Admirables* teljes tartalomjegyzéke igy szól:

1. A folyók, források, kutak, vizgyüjtők, tavak és egyéb édes vizek vizei; eredetük, jóságuk, rosszaságuk és egyéb tulajdonságaik; a mód, a melylyel minden helyen lehet kutakat fúrni.

2. Az alchimiáról: a fémekről, ezek keletkezéséről és természetéről.

3. Az iható aranyról.

4. A mithridathról.

5. A jegekről.

6. A különféle sónemekről, melyek a földben előfordulnak; természetükről és csodás hatásukról.

7. A közönséges és drágakövekről; keletkezésük okairól; formájukról, szinükről, nehézségükről, keménységükről, áttetsző voltukról és egyéb sajátságaikról.

8. A különböző agyagnemekről, ezek természetéről és hatásáról.

9. A föld művészetéről és ennek hasznosságáról; a zománczról és a tűkről.

10. A márgáról; arról, hogy azt mikép lehet megismerni és minden vidéken megtalálni.

A «Discours Admirables» czimű mű De *Ponts* lovagnak, a «cent gentilshommes» gárda parancsnokának van ajánlva, a következő igen érdekes és jellemzetes előszóval:

«Éveim száma felbátorított önnek azt mondani, hogy a napokban megnéztem szakállam szinét, a mi eszembe juttatá, hogy életpályám befejeztétől milyen kevés nap választ el; megcsodáltam a mezők liliomait és egyéb növényeket, melyek zöld szinüket fehérre változtatják, mikor gyümölcsüket kezdik adni. A fák sietnek is virágozni, mikor tenyésző erejüket csökkenni érzik. És ez eszembe juttatá az Irás azon mondását, hogy «ovakodjunk visszaélni az isten adományaival és földbe rejteni tehetségünket. Az is meg van írva, hogy a balga, a ki titkolja a maga balgaságát, jobb mint a bölcs, a ki véka alá rejti a maga tudományát. Ezért igazságos és eszes eljárás, ha az istentől vett tehetséget növelni iparkodunk. Ezért iparkodtam én is világosság elé juttatni a dolgokat, a miket az isten kegye velem megismertetett, hogy az utókor is hasznukat vegye. Teszem ezt annál is inkább, mert egyes emberek szép latin szóval, vagy valami más csiszolt nyelven visszaélnek veszélyes tehetségükkel, hogy megrontsák a fiatalságot; egy Geber, egy Roman de la Roze, egy Raimond Zule, Paracelsus növendékei és más alchimisták oly könyveket írtak, melyek tanulmánya miatt sokan vesztették idejüket és vagyonukat. Magam is negyven éven át kapartam a földet és annak

belsejét, hogy megismerjem a benne levő dolgokat és isten megismertetett velem oly titkokat, melyeket eddig még a legtudósabb emberek sem ismertek, a mint ez eme könyv tartalmából ki fog tünni.

Tudom, hogy lesznek, a kik gúnyolni fognak, lehetetlennek tartván, hogy egy ember, a ki nem tud latinul, ismerhesse a természeti dolgokat; azt fogják mondani, hogy nagy merészség tőlem irni a hires és régi bölcsészek ellen, a kik a természet dolgairól irtak és bölcsességük hirével betöltötték a földet. Tudom, hogy mások, a külszin után itélve, azt fogják mondani, hogy én csak egy egyszerű kézműves vagyok. Könyvemben csakugyan vannak dolgok, melyeket a tudatlanoknak bajos lesz elhinniök. Én azonban még sem ejtettem el vállalatomat és — elejét veendi minden rágalomnak — gyüjteményt rendeztem be, melyben a föld méhéből kiszedett bámulatos és szörnyű tárgyak láthatók lesznek. Ezek tanúságot tesznek arról, a mit mondok és nem lesz ember, a ki ne lenne kénytelen beismerni az általam mondottak valódiságát, ha látta, a miket gyüjteményemben összehalmoztam, azok meggyőződésére, a kik irataimnak nem akarnának hitelt adni. Ha jönne valami nagyfejű, a ki e bizonyítékokat nem akarná figyelembe venni, az ön véleményére fogok hivatkozni, a mely megdöntené az ellentmondókét. Hizelgés nélkül mondom ezt, mert a mióta ön visszajött Ferrarából a pontsi kastélyba, nem egyszer győződhettem meg az ön szelleme hatalmáról, mikor bölcsészetről, astrologiáról és egyéb mathematikai tudományokról beszéltünk egymással és a mit hallottam, teljes bizonyságot adott nekem az ön csodálatos szelleméről».

Az olvasóhoz intézett előszóból a következőket idézzük: «Óva intelek azok ellen, a kik azt állítják, hogy az elmélet

szülte a gyakorlatot. A kik ezt a tant hirdetik, rossz úton járnak, ha azt állítják, hogy a dolgot, a mit alkotni akarunk, előbb képzeletben magunk elé kell idéznünk, mielőtt a munkához fognánk. Velük tartanék, ha az ember megvalósíthatná a mit képzel. De ha a képzeletben megfogamzott dolgot mindig meg is tudnók valósítani, könnyű volna az alchimistáknak és nem kellene ötven éven át kutatniok. Ha a hadvezérek keresztül vihetnék, a mit nekik az elmélet súg, sohase vesztenének csatát. A kik ilyesmit hisznek, azt mondom, hogy egy czipőt, de még egy czipősarkat se tudnának késziteni, ha megtanulták volna a világnak akár valamennyi elméletét. És ha ötven évig tanulmányoznák a cosmographiát és kezükben volna a világ minden térképe, még se mernének egy hajót a tengeren vezetni, a mint azt a gyakorlati férfiak teszik».

Sok becses részletet idézhetnénk a «Discours Admirables»-ból, olyanokat, melyek a természettudományi ismeretek fejlődésének szempontjából nevezetesek, de még olyanokat is, melyek a természettudomány mai álláspontjával is megférnek.

De ebbe nem bocsátkozunk. Azt akarjuk feltüntetni, hogy Palissy mennyire előzte meg kortársait és mily erélyesen küzdött a felvilágosodás érdekében.

E tekintetben azt hiszszük, legérdekesebb lesz azt idézni, a mit Palissy a középkor egyik leghíresebb tévtana, az alchimia ellen írt; annál is inkább, mert ezeket a részleteket nemcsak a korához mérten meglepőnek mondható tudományosság jellemzi, hanem a sötétség lovagjai elleni lelkesedés, az ámítók ellen kifejtett éles gúny, mely ez olvasmányt kiválóan élvezetessé teszi.

A «Discours Admirables» fentebbi tartalomjegyzékéből kitünik, hogy Palissy az alchimistákkal két értekezésben is

foglalkozik. Az egyik értekezés terjedelmesebb és ezt csak kivonatosan fogjuk ismertetni.

Ebben a fejezetben is az Elmélet és a Gyakorlat folytatnak párbeszédet. Amaz fölveti a kérdéseket, melyekre a gyakorlat (azaz Palissy maga) megfelelnek.

Palissy az aranycsinálókat «pénzsovár» embereknek nevezi, kik nem akarnak hasznos munkát végezni és olcsó szerrel akarnának meggazdagodni. Pedig nem fognak boldogulni, akárhogy erőködjenek is. A fémet az ember csak tisztíthatja, edényekké, eszközökké alakíthatja át, de nem teremtheti. A kik azt állítják, hogy a tűz segélyével előállítják az aranyat, ámítók.

Vannak egyes előkelő urak, a kik szintén foglalkoznak aranycsinálással és erre sokat költenek. Ezeket meg kell hagyni e foglalkozás mellett, a mely visszatartja őket a még rosszabb foglalkozástól. Az orvosok is csak hadd keressék az aranyat; igy alkalmuk nyilik megismerni a természetnek nem egy titkát és rájönni az aranycsinálás lehetetlenségére.

De mesterünk kérlelhetlenül üldözi azokat, kik mesterségszerűen, nem tudományszomjból, de ámítási céllal folytatják az aranycsinálást. Foglalkozásuk elvét ad absurdum viszi. «Az alchimisták, ugymond, úgy akarnak aranyat és ezüstöt csinálni, hogy porrá zúznak bizonyos fémeket és ezeket át akarják alakítani. Pedig ha új fémeket lehetne a porrázuzás által létrehozni, akkor sokkal könnyebb volna új diót új körtét, új almát előállítani ezen gyümölcsök porrá zúzott, alkatrészeiből. Mondjuk csak a legügyesebb aranycsinálónak, hogy zuzzon porrá egy diót, tegye a port egy lombikba és hozzon ki abból megint egy egész diót. Akkor, ha ezt megteszi, elhiszem neki, hogy tud aranyat és ezüstöt csinálni.

Ha egy dió porából két egész diót tudnak csinálni, akkor elhiszem, hogy megtalálták a bölcsek kövét, a mely önmagából gyarapszik. De tudom, hogy az egyik ép úgy fog nekik sikerülni, mint a másik . . . Igazán csodálom, hogy egy csapat pénzhamisító, a ki csupa ámításon töri a fejét, nem restelli magát tudósnak neveztetni».

Az Elmélet többek közt azt az érvet hozza fel az aranycsinálók érdekében, hogy működésük még is csak üdvös volna, ha «par impossible» valahogy sikerre vezetne. A kapanyél, ha elsül, mégis csak fegyver. «Ha az aranycsinálók eredményre jutnának, akkor elég aranyat csinálnának, hogy Francziaország háborut viseljen valamennyi ellensége ellen, még a török ellen is.»

De Palissy ezt sem akarja elismerni.

«Valamennyi eddigi megjegyzéseid közül, feleli erre az érvre, egy sincs oly távol a bölcseségtől, mint az imént mondott megjegyzés. Én azt mondom, hogy jobb volna Francziaországra nézve, ha dögvész, háboru és éhség sujtaná, mint hogy ha akadna hat embere, a ki sok aranyat tud csinálni. Ha bizonyosnak mutatkoznék, hogy a dolog elérhető, minden ember abba hagyná a földmüvelést és aranycsinálásra adná magát A föld ugaron heverne és Francziaország összes erdői nem győznék az aranycsinálókat tüzelőanyaggal. Azok, a kik a történetet olvasták, beszélik, hogy volt egyszer egy király, a kinek országában néhány aranybányát fedeztek fel. Ettől a percztől kezdve a király alattvalói legnagyobb részét aranyásásra használta, a minek folytán a földek ugaron maradtak és csakhamar nagy éhség kezdett az országban uralkodni. A királyné, a ki okos nő volt és szerette az alattvalóit, ekkor tiszta szinaranyból csináltatott kappanokat, csirkéket, galam-

bokat. A király eleinte megörült, mikor ezt a szép hust hozták az asztalra; de mikor észrevette, hogy nem hoznak neki igazi hust, megharagudott. A királyné erre figyelmeztette őt, hogy lám az arany nem táplál és jobb volna, ha az alattvalók a szántóföldeket müvelnék, nem pedig az aranybányákat. Már most képzeld, hogy volna Francziaországban hat ember, a ki aranyat tud csinálni; azok annyi aranyat gyártanának, hogy közülök a legutolsó is fejedelem akarna lenni, háboruskodnának egymással és ha a tudomány titka köztudomásra jutna, akkor az arany teljesen elvesztené az értékét» ...

Palissy e kérdésnek még egy külön értekezést is szentel, melyet rövidségénél fogva egész terjedelmében iktathatunk ide, hogy olvasóink, Palissy irmodorát, eszmemenetét, gondolkozásmódját egy befejezett egészet képező mutatványból ismerhessék meg.

A szerző előrebocsátja, hogy előző beszédjében már megczáfolta az alchimia tanait a fémek előállításáról és nagyobbításáról, de jónak látja kikelni az «iható arany» ellen is, melyet az emberi testre nézve ártalmasnak tart.

Ez az értekezés is párbeszéd alakjában van irva és igy szól:

Elmélet: Ha a világ legszebb érveit hozod is fel nekem még sem fogsz rábirni arra, hogy megvessem az aranycsinálás tudományát, mert tudom, hogy az alchimisták szép dolgokat, valóságos csodákat vittek végbe az orvosi tudományban: igy pl. feltalálták az iható aranyat, a mi pedig igen becses és dicséretes dolog. Ettől a szertől szinte felélednek a halottak is; minden betegség meggyógyul; az ember megőrizheti a szépségét, meghosszabítja az életét és mindig jókedvű marad. Mi kifogás lehet ez ellen?

Gyakorlat: Hogy maradhattál meg ezekben az ábrándokban? Nem láttad azt a kis könyvet, melyet a nagy zavarok közepette nyomattam ki és melyben eléggé bebizonyítottam, hogy az arany nem lehet üditőszer, hanem inkább méreg. Több orvos, a ki elolvasta az érveimet, az én pártomra állott, elannyira, hogy az orvosikar egy hires tagja, a ki Párisban oktatott, nézetemet mint teljesen bebizonyítottat említette fel növendékeinek. Ez már magában is megzavarhatna érvelésedben.

Elmélet: Hogy mersz ilyesmit állítani, mikor annyi orvos annyi időn át aranyat rendel betegeinek üditőszer gyanánt! Hisz még az arabs orvosok is aranyat használtak, pedig azok a legkitünőbb orvosok.

Gyakorlat: Elismerem, hogy igen sok orvos van, a ki a kappanok hasában arany darabokat főzetett és a levest beadták a betegnek, azt állítván, hogy a levesben meg van az arany egy része; arra utaltak, hogy a megfőzött aranydarabok (a sótól és a zsirtól) kissé megfehéredtek. Ez nem volt igaz. Ha az illető aranyakat megmérték volna, rájöttek volna, hogy azok ép oly nehezek maradtak, mint a milyenek a főzés előtt voltak. Mások leráspolyozták az aranyakat és az aranyport hus közé keverve megetették a beteggel; a mi rosszabb volt, mint hogyha homokot adtak volna be a betegnek. Mások lemezekben adták be az aranyat, pedig akármilyen formában adták, egyaránt rosz volt az.

Elmélet: De ha az arany a mondott formában nem használ is, azt csak nem tagadhatod, hogy iható alakban még is jót tesz; az alchimisták egészen finom porrá zuzzák és ha valami ital közé keverik, csak ugy emészthető meg, mint a levesbe kevert kappanzsir. Igy aztán az aranyat mégis fel lehet használni a betegek üditésére és táplálására.

Gyakorlat: Nem jól érted, hogy mit beszélsz. Jól tudod, hogy a tüzkemenczék nem birják a tiszta aranyat felemészteni. Hát akkor, hogy emészthetné azt meg a beteg ember gyomra, a mely már is olyan gyenge, hogy még a sült almát semveszi be.

Elmélet: Te belőlem tréfát akarsz űzni. Hát az arany nincs megemésztve, mihelyt cseppfolyós alakot nyer. Hisz az alchimista a tiszta vizhez hasonló folyadékká alakította át!

Gyakorlat: Te nem értesz meg, vagy ugy teszel, mintha nem értenéd meg a mit mondok. Ha az alchimisták az aranyat a legfinomabb borhoz hasonló folyadékká alakítják is át, még akkor se csináltak belőle megemészthető táplálékot. Igaz, én is velük tartanék, ha az aranyat teljesen felbontanák olyan hőség mellett, mely hasonló a gyomor hőségéhez. Máskülönben mit használna a gyomornak az olyan anyag, a melyet nem tud ugy felbontani, mint a táplálására szolgáló hust? De ők mit csinálnak? Porrá zuzzák az aranyat, de azután más folyadékba keverik. Hiszen tudom én, hogy folyadékba olvasztva, be lehet vétetni sok mindenféle kemény tárgyat, a mely porrá van zuzva. Csak hogy abból, hogy azt be lehet venni, még nem következik az, hogy az ilyen anyag tápláló erővel is bir. Ha ugy tetszik, iszom én homokot és port is. De az, vajjon táplál-e? Tudjuk, hogy nem.

Elmélet: Ez nem mindegy. Az aranyat üdítőszernek veszszük be, mint a legtökéletesebb táplálékot. Azt mondják, hogy egy ember, ki aranynyal táplálkoznék, örökké élne, valamint, hogy az arany is örökké tart.

Gyakorlat: Most ugyan nagyot mondtál. Milyen szép dolog volna az, ha az ember aranynyal tudna táplálkozni. Csodálkozom azon, hogy nem restelsz ilyet kimondani. Pedig ez a nézeted elég arra, hogy minden vitának véget vessünk.

Te azt mondod, hogy az arany örökké tart. Már pedig az emberi gyomor nem fogja megemészteni az aranyat, ha az örökké való. Ha az idő, a föld és a tűz nem birják megemészteni, hogy emészthetné azt meg az emberi gyomor? Az emberi gyomor megfőzi és megemészti azt, a mit neki beadnak: a mi tápláló anyag, az gyarapitja az ember husát és vérét, a többi pedig kitakarodik a testből. Már most kérdem, vajjon az olyan ember, a ki aranyat eszik és semmi mást, ad-e excrementumot. Ha azt mondod, hogy igen, akkor elismered, hogy az arany nem örökkévaló. Ha ellenben nem-mel felelsz, akkor az iható aranynyal táplálkozó embernek nem lesz szükséges lyukas székre.

Elmélet: Lehetetlen a te véleményeidet legyőzni; de többen mégis megirták, hogy az iható aranynak csodálatos tulajdonságai vannak. Épen nem rég jelent meg egy könyv, a mely azt mondja, hogy Paracelsus, német orvos, iható aranynyal meggyógyított egy pár rühes embert. Te pedig, egy egyszerű fazekas, ki az anyádtól tanult nyelven kivül nem is tudsz más nyelvet, beszélni mersz egy olyan egyén ellen, a ki több mint ötven orvostani könyvet irt és a kit az orvosok fejedelmének tartanak.

Gyakorlat: Beszélhet nekem Paracelsus és a világ valamennyi orvosa, én még is csak azt mondom, hogy ha az iható aranyat lombikba teszed és ott összeforrasztod, a hozzá kevert folyadék el fog égni és el fog párologni, a cseppfolyóvá lett arany pedig ismét egy darabbá változik; és ha az ember gyomra olyan forró volna mint egy kemencze, a cseppfolyós arany egy darabbá tömörülne.

Elmélet: És a mit Paracelsus mondott, a ki annyi beteget gyógyított...?

Gyakorlat: Sejtem hogy Paracelsus ravaszabb ember volt mint mi ketten együtt véve. Meglehet hogy holmi tökéletlenebb anyagokból összeállitott, egy előttünk ismeretlen orvosszert és elhiteti velünk, hogy az iható arany; igy a szert jobbnak fogják tartani és drágábban fizetik. Ennél egyszerűbb fortély alig juthatott eszébe. Láttam én Poitou egyik kis városában egy orvost, a ki vajmi keveset tudott, de a ki egyetlen egy fortély segélyével bámulatos eredményre jutott.

Házának kapuja mellett volt egy rejtett szobája; ennek egy kis nyilásán megláthatta azokat, akik hozzá jöttek. Felesége jól be volt már tanitva. Mihelyt egy beteg jelentkezett, a nő odaült a rejtett szobának rácsos ablaka elé és kezdett a beteggel beszélgetni. Elmondta neki, hogy a férje a városba ment egy beteghez, de mindjárt visszajön. Időközben kikérdezte a beteget, hogy hova való, mikor lett beteg, hol érzi a fájdalmat és miképen. A beteg természetesen hűségesen megfelelt minden kérdésre.

Az orvos ur végighallgatta a betegnek minden magyarázatát; egy hátulsó ajtón kiment az utczára és ugy került a kapuhoz. A beteg láthatta, hogy az orvos ur a városból jön; feléje sietett hogy elbeszélje a baját. Az orvos nem hallgatta meg, hanem rá nézett a betegre és azonnal elmondta neki, hogy mióta, mije és hol fáj. A beteg aztán elment és hiresztelte, hogy milyen ügyes orvos ez; a puszta megnézésből elérti az ember minden baját. És az orvos csakhamar nagy hírnévre jutott. Ezt azért mondom el, mert Paracelsus talán nem is használta soha a szert, melyet iható aranynak mondott.

Elmélet: Nem tudom ezt hogy érted; az imént azt mondtad hogy Paracelsus tán valami félfémből csinált valami orvosszert és arról hitette el hogy az iható arany, mert drágábban

akarta megfizettetni. De ha fémből orvosszert lehet csinálni akkor az arany miért ne lehetne épen ugy orvosszer mint bármelyik más fém?

Gyakorat: Csalódol. Szeretnéd az ügyedet védeni és azért, nem akarsz engem megérteni. Én nem azt mondtam hogy Paracelsus fémből csinálta az orvosszerét; az lehetett valami ásvány, pl. a dárdany, mely az orvostudományban többféleképjön használatba.

Elmélet: Saját érveddel foglak meg. Te beismered hogy a dárdany orvosszer lehet. Én pedig azt mondom, hogy akkor az arany is lehet orvosszer, mert hisz a dárdany is csak fém. A győzelem az enyém; be kell vallanod, hogy le vagy győzve.

Gyakorlat: Nagy bölcseséget mondtál azzal, hogy a dárdany fém és orvosszerül használható! De hiszen a mi vitánk azon fordul meg, hogy az aranynak van-e üdítő, tápláló ereje, átalakulhat-e hússá, vérré. Már azzal is tévedsz, hogy a dárdany fém, pedig az csak félfém. Gyógyszerül igen is használhat, de nem táplálékul. Ha tápláló ereje volna, ugy ehetnők mint a hust.

Csakhogy az az ember, ki 4—6 szemnél többet eszik belőle, a halálnak teszi ki magát. Azok, kik az iható aranyat ajánlgatják, azt állitják, hogy a beteg ember naponkint kétszer ihatik belőle. A dárdany tehát nem bizonyít az arany tápláló ereje mellett. A tökéletes fém a gyomor hősége mellett nem olvad fel. A dárdany mérges hatást fejt ki, felkavarja a gyomrot és a hasat a belőle fejlődő gőzök folytán, melyek azt tanusítják, hogy a dárdany teljes megülepedés, teljes meghülés előtt került ki a bányából. A tökéletes fémek a gyomorban nem bomlanak. Igy kell a dolgokról beszélni, komoly indokok alapján, és nem kell az égi testekbe menni

érvekért. Igy pl. azok, kik az arany tápláló erejét akarják bizonyítani, az égbe mennek és keresnek egy napot, egy holdat, egy Mercurt és még egy pár bolygó csillagot, melyek az ő felfogásuk szerint, hatást gyakorolnak a fémekre és az emberi testekre. Nem értek az astrologiához, de azt tudom, hogy az emberi testet csak olyan anyag táplálhatja, a mely erjedésbe tud átmenni.

Miután pedig az arany nem tud erjedni és az emberi testtel assimilálódni, hát nem is szolgálhat se gyógyszerül, se táplálékul.

Nem szolgálhat táplálékul az sem, a minek az izét a nyelv nem birja megérezni. Az Isten azért adta a nyelvet, hogy az izlelje meg a tápanyagokat, vajjon hasznosak, emészthetők-e? Innét van, hogy a beteg embernek gyönge húst, vagy főttgyümölcsöt adnak, mert ezek az anyagok hamarább bomlanak.

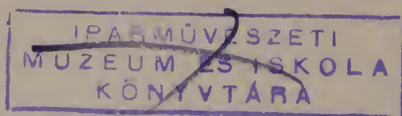
Másféle anyagot a gyönge gyomor nem birna megemészteni. Ha pedig a gyomor még a sült almát sem birja megemészteni, hogy emészthetné meg az aranyat, a melynek ízét a nyelv nem is birja kivenni? Még egy megjegyzést akarok tenni, mielőtt ezt a fejtegetést befejezném.

Ha a nyelv ki tudná venni az arany ízét, akkor arról le is nyalna valamit és igy csökkentené a sulyát. Mikor egy virágot megszagolsz az orroddal, valamit elveszel belőle. És valahányszor egy tárgyat megizlelsz a nyelveddel, mindig le szedsz róla egy kis sót, mert ez olvad el a nedvességtől és a hőségtől. Már pedig a nyelvben van hőség és nedvesség és ezek a sót, mihelyt közelébe érnek, magához vonzzák. Ezért mondom hogy a nyelv, ha az arany ízét kivenné, leszedné róla a sót, megcsökkentené az arany sulyát. Miután pedig mitsem vesz

el az aranyból, világos hogy az aranyban nincs tápláló anyag».

Fölösleges arra utalnunk, hogy ez a «Discours Admirable», mely oly érdekesen jellemzi a nagy művész gondolkozás módját, mennyi világot vet a XVI. században uralkodó tudományos fogalmakra és a haladásra, melyet Palissy nézetei ama korszakban képviseltek.

VI.

PALISSY BÖLCSÉSZETE.

Sok egyéb érdekeset is találunk a *Discours Admirables*-ban. A szerző a teremtésről beszél és e kényes themáról oly felfogást nyilvánít, melylyel messze megelőzte korát. Kétségbe vonni a bibliai genesis betűszerinti valódiságát gondolatnak is merész volt. Hát még tettnek! Belátni valamit, a mit a kor tudósai nem értettek meg, nagy értelmiségről tanuskodik. De azt nyiltan kimondani, merészen keztyűt dobni a szent Bertalan-éj hyenáinak, kiknek körmei közül csak az imént szabadult ki, ez oly férfias tett volt, mely egy maga a haladás és felvilágosodottság legjelesebb bajnokai sorába helyezi művészünket.

Merész eszméit a természet gondos megfigyeléséből meríti. A kutak ásatásánál az esővíz átszivárgását észleli. Az alkotás ez örökös munkásságának láttára a természetről új fogalmat nyer. «A teremtés többé nem a mult műve, hanem a jelené, mert mindig fölújítódik, szünet nélkül alkot. Isten a világot teremté, munkás lényekkel népesíté meg, melyek megszakítás nélkül működnek s tenyésznek. A föld belső részei nem renyhébbek mint a külsők. Isten mit sem akart hagyni tétlenül. A csillagok befutják pályájukat. A tenger

működésben van mindíg és örökké alkot. A föld javít és újít; a lények nem oly élettelenek, hogy fokról-fokra ne tökéletesbüljenek; egyre gyarapodnak a fémek, a vas, arany, ezüst, márvány, ékkövek, agyag, mezei gyanta, stb. Gyakran megtörténik, hogy a föld belsejében valamely nyomás folytán kigyúl a tűz, s ha hegyi-gyanta, kén vagy kőszéntelepbe kapván tápot nyer, ereje oly nagy, hogy forróvá teszi a sziklákban a forrásvizet. Ilyenkor gőz képződik, melynek ereje széthányja a sziklákat, a talajt és a rajtuk levő házakat. Ez a földrengés, mely síksággá változtatja át a hegyet és a völgyekből hegységeket csinál.

Isten nem hagyja magára a természetet, hanem leghevesebb mozzanataiban is kormányozza és vezényli azt. Tekintsük a tengert roppant nagyságában, s látni fogjuk, hogy minden bizonyos törvényeknek hódol. Ki hinné, hogy minden 24 órában támadja meg a földet, mintha azt rombolni és elárasztani óhajtaná. Mint óriási hadtest lép fel a tenger, hogy dühödt harczot vívjon a sziklákkal és a föld határaival; irtózatos morajjal jő a támadó, mintha a világot akarná elpusztítani. És az emberek a tengermelléki csatornákra malmokat építettek, a csatornákat zsilipekkel látták el, hogy a tenger dagályánál benyomulhasson rajtuk a viz és hajtsa a malmokat. Ha most a viz vissza akar folyni, önmaga bezárja a zsilipet és így a csatorna telve marad, a vizet azután egy gáton vezetik át s igy a malom folyton mozgásban van. Ez a *költészet egy neme*, a melyre senki sem figyel. A munkás és iparos költészete ez, kik a természeti jelenségekben is feltalálják a művészetet.»

A *földgömb forradalmának* elméletét megérté Palissy, mikor egy vizzel töltött fazekat látott, melyből a viz forrva kifutott.

«Ez a természet, mely sohasem tétlen, mely folyton teremteni igyekszik, a nyugtalan, tevékeny, folytonosan küzdő, alkotó erőnek képét mutatja; előtte kigyúl a föld mint a kemencze, és azután befutja pályáját az örök törvények értelme szerint. Épen mint a mester megengedi, hogy a tűz teljes erővel lépjen fel, mire az vigan lobogva az agyag legbensőbb részeig hatol, akként engedi meg az Alkotó a roppant tengernek, hogy minden 24 órában megtámadja a földet, mintha azt el akarná önteni, pedig az egész az embernek előnyére van, mert vizet hajt malmai alá».

Minő változás lépett fel a természetben! A *természet*, mely jelenségei miatt gyanusnak, sőt veszélyesnek tartatott, megtisztúl, *megszentesittetik a munka által,* melyet Istennek, a legmagasabb művésznek és alkotónak vezérlete alatt végbe visz. Nincs többé láthatlan, végzetes ok, nincs többé titokszerű, természetfölötti s az ember sorsára ellenségesen működő erő. Isten a természet egyedüli birtokosa, ki abban létezik s jósága és végetlen nagysága által abban nyilatkozik. *Nincsenek többé szörnyek* és csalóka képek, a középkor gonosz álma a gondviselés törvényei által kormányzott világ tiszta fényében eltűnik.

Áttérve az emberekre, a szerző igy folytatja: «Az ember arra született, hogy a természetnek segélyére legyen. Isten akarja, hogy dolgozzunk. Ha elődeink nem tettek volna egyebet, mint Isten műveit szemlélték, a barmok táplálékából élhettek volna, a munka gyümölcseit munka nélkül vették volna, de ők inkább szántottak, vetettek, a földet mívelték, hogy a természetnek segélyére legyenek. Azért valamely jeles műnek első felfedezőit a többi emberek nagyon tisztelték, a *világot teremtő erő részeinek* tekintették őket. Ismert dolog,

hogy az Isten azt akarja, hogy dolgozzunk s a természetnek segélyére legyünk, mert az ültetett dolgok sokkal tökéletesebbek, kellemetesebbek, mint a vadon termők. Kétségtelen, hogy egyes tévedések vegyültek a világosságot terjesztő elméletekbe, a természettudományok oly kevéssé voltak ismerve a XII. században, hogy a vakmerő kutatónak, ki e fel nem kutatott tengerre merészkedett, nem egy sziklába kellett megütköznie. De mennyi termékeny elv nyomára jut, lép, habár tapogatózva is?»

Feltűnik előtte némely kagylók szivárványszine, ki akarja annak okát kutatni és sejtvén a fénynek bomlását, már Descartes és Newton előtt rá jön, hogy «*szivárvány csak ugy keletkezik, ha a napsugár esőn hat keresztűl, mely előtte van.*»

Máshol figyelmessé tesz azon körülményre, hogy egyes elemek magokra hagyatva közeledni szeretnek egymáshoz, beszél azon magasabb erőről, mely a részecskéket egymáshoz köti ugyanazon testben, majd «sóserőnek», majd «ötödik elemnek», leggyakrabban pedig egyszerűen sónak nevezi, de néha érezhetetlen közegnek is tekinti és «*vonzerőnek*» nevezi. Szóval: keres, tapogatódzik s felfedi a lepelnek egy részét, mely a nagy fizikai törvényt takarja.

A gőz óriási ereje sem kerülte el e mélyreható ép elme figyelmét. Megfigyelte azt, miközben a tüz fölé tette agyagművét, nézve az üstben forró anyagot.

Vizzel telt érczgolyókat melegített, melyek megfelelő melegnél heves pukkanással törtek szét. Ez egyszerű, közönséges tünemény neki mély elmélkedésekre ad alkalmat; érzi hogy nagyfontosságú jelenséggel áll szemben, s kijelenti, hogy e még ismeretlen erő képes a hegyeket feldönteni.

Palissy kétségkivűl nem sejtette, hogy lesz idő, midőn

ezen erő az iparban értékesítve ama csodákat fogja előidézni, melyeknek tanui vagyunk, de ugyszólván megnyitja az utat, mely a következő nemzedékeket e hatalmas közeg meghódításához vezeti.

A XVI-ik század e nagyszerű felfedezésekhez nem ért meg eléggé. Bernard mester megelőzte korát, és mialatt felkutatni igyekezett a természet örök titkait, a *tudományt az emberi jóllét szolgálatába szegődteté.*

«A mi az orvosokat illeti, — ugymond — ők *az arany készítést kutatva a természetet fogják megismerni*, be fogják látni az aranykészítés lehetetlenségét, de megismerik a fémek minőségét; agyrémet keresve, a természet örök törvényeinek ismeretére jutnak».

Ezt ő magára vonatkozólag mondja, mert hisz ő is a fehér zománczot keresve találta fel az edények színes mázzali bevonását. A hibák — ugymond — melyeket az agyagművészetben tettem, többre tanítottak engem, mint azon dolgok, melyeket jól végeztem.

Hogy ő nem közli az agyagművészet titkát, az nem önzésből történik s nem azért, mintha tán titokban akarná tartani. Ő nyiltan szól: «E művészet nem olyan mint sok egyéb. Én jól tudom, hogy sem a dögvész, sem más veszedelmes betegség elleni gyógyszert, sem a földmívelés titkát, sem Isten igéjét titokban tartani nem szabad, de szabad olyan találmányt, melyet megvetnének az emberek, mihelyt általános lenne».

Megengedhető ezen embernek, ki annyit szenvedett a művészetért, hogy az egyediség jogára igényt tartva igy szóljon:

«Művészetem azok közé tartozik, melyeket egy vagy két ember igen, de számosan nem gyakorolhatnak a nélkül, hogy

egyik a másiknak hátrányára ne legyen, mert ha sokan lennének, csak akkor tengődhetnének, *ha a művészetet megrontanák.*»

Ha őt az agyag művészetére tanították volna, vagy ha neki kevésbe került volna az, nem törődnék vele, de épen az akarat, azt egyedűl és idegen segély nélkül birni, vigasztalta őt a bánat és nélkülözés 16 évén keresztűl. Kemény nevelés, mely belőle nagy művészt és számunkra nagy tudóst képezett.

Palissy nem állít fel elveket, az ő élete beszél. Neki nincsenek kételyei, nincsenek gyanításai, im olvashatjuk szavát, a mint önként folynak azok ajkairól. Ő nem következtet, a következtetésre szüksége sem volt. Az a különös ezen ösztönszerű emberben, hogy ő nem fogalmaz, hanem minden fogalmat egyszerre megért. Ezen ember sajátsága, hogy őszinte, nyilt mindenki iránt, hogy ifjú marad, folyton csodál, és türelmetlenséget nem érez soha; a szenvedés nem teszi őt szárazzá, keserűvé, hanem megérleli. Ezen ember sajátsága az örökös szomj.

Palissy 75 éves korában Cardauról szólva, a kit megczáfol, igy szól: «Sajnálom, hogy a bölcsészek minden könyve nincs francziára fordítva, hogy megtanulhatná az ember egyiktől a másikat megczáfolni».

Magáról ezeket írja:

«Én olyan ember vagyok, ki az agyagművészetet űzve mindig vágyik a földnemek ismeretlen természetét és különféleségét ismerni.»

Kertjének egyik szobája fölé Izaias ezen szavait irja, melyek a XVI. században általánosan hangoztatva voltak: «Ti mindnyájan, a kik szomjaztok, jöjjetek és igyatok az élet forrásának vizéből»

Valóban megható Palissynál az, hogy mennyire kedvelte a magányt. Elmélkedéseinél egyedül volt, hogy gondolkozhassék azon, a mit látott. Ha önmagával beszél, hangosan gondolkodik s önlelkének gyónja meg az istenség csodáit. Ha értekezésében párbeszéd alakot választ, a parasztot jellemző vitatkozási szüségletnek tesz eleget, midőn önmagának ellenveteseket tesz, melyeket megczáfolhat.

A természet volt társnője, ő nem vetette meg, nem taszítá el azt. Ez is munkás, mint ő s jóakarólag tanítja őt. Azert hálából azt választja társnőjévé s nála keres menedéket.

A mi az embereket illeti, ezek kigúnyolták és üldözték őt; kigúnyolták, midőn erejét az agyagművészet kutatásában merítette ki; üldözték, midőn azt akará, hogy az Evangelium köznyelven hirdettessék s hogy az emberek az ártatlansághoz s a kereszténység eredeti magasztosságához visszatérjenek. Azért kerüli is a romlott emberek társaságát, azon önző papszolgákét, kik őt meg akarák ölni s kiknek főgondjuk, hogy jószágaikat megtarthassák. Ő visszavonúl a földmíveléshez, mely igazságos dolog Isten előtt és kellemes felüdülés azoknak, kik az ő műveit szemlélni óhajtják. A harcz és egyenlőtlenség ezen idejében, midőn a munkás tűrni volt kénytelen a harczosok durvaságát és embertelenségét, nem volt képes az emberek társaságában maradni, hanem szeretetét az egész természetre terjeszté ki.

Palissy a földet ugy tekinti, mint élőlényt. Nézete szerint a földet nem kell bántani, megsérteni, gyümölcseitől megfosztani, ő haragszik a favágókra, kik fájukat, miután azt levágták, szethasogatják, darabolják, forgácsolják, ott hagyják. «Csodálkozom, hogy a rutul kinzott fa nem jajgat». Ha a

mondottnak bizonyitékát óhajtod, igy szól, menj egy sebészhez és mondd neki: Mester, két ember van itt, mindkettőnek a keze le van vágva, az egyiknek éles karddal egy vágásra tisztán vágták le, mert a kard jól ki volt köszörülve, a másiknak csorba rossz késsel, egy csapásra, úgy, hogy a csontok összetörvék s a hús megzúzódott; melyik kart lesz könnyebb meggyógyítani? Nemde azt, a mely éles karddal lőn levágva?! Épen így áll a dolog az okosan levágott ággal is; jobban lehet azt használni, mint az esztelen hévvel széthasítottat.

Ezen felhivás bizonyára több benyomást tesz a köznépre, mint a favágásról való bármely tudományos értekezés.

Részvéte nemcsak a megsértett földnek és a megcsonkított fáknak szól, de kiterjed a házi állatokra, az igavonó barmokra és a ... szegény szolgákra, kik gazdáiktól gyakran elnyomatnak, ámbár ezeket Isten azok gyámolítására rendelte.

Palissy visszaállítja az ember és az alárendelt természet közti testvéri viszonyt.

«Semmi sem hozhat a természetben gyümölcsöt rendkivüli fáradalom és fájdalom nélkül. Ez vonatkozik a tengődő és gondolkodó lényekre egyaránt. Ha a tyúk elsoványodik mig kibújnak csibéi, ha a kutya szenved, mig kölykezik, meg lehetsz győződve, hogy így van ez minden nemnél és fajnál, meg lehetsz győződve, hogy a tengődő lények is szenvednek, mig gyümölcsöt hoznak. Egykor a saintongei szigeteken lévén, láttam egy szőlőtőt, mely a többieknél sokkal több fürtöt hozott. Okáért tudakozódva, azt a feleletet nyertem, hogy halálosan meg van rakva; kérdésemre, hogy mit jelent e kifejezés, azt felelék: hogy ha a szőlőtőt szabadjára hagynák túlságos gyümölcsözés által tönkre tenné magát. Sokszor lát-

tam már fákat és növényeket, melyek a rendes idő előtt akarván virágozni, magot és gyümölcsöt hozni, elhaltak. Hátha még az emberekről szólanék».

«Ha a legkisebb parány, midőn először a föld szinére jutva némán szenved és nyög, ha a nap sugaraitól felszivatik, hogy jöhetett volna létre a nagy világ a nélkül, hogy fájdalomnak legyen szinhelye?

A kertben, hol Palissy, századának küzdelmei elől futva, menhelyet keres, mi szolgálhat szórakozásul neki? Elfogulatlanúl elmélkedik az ember és a természet testvériesültsége fölött. Ő nem álmodozik agyrémekről, ő a valót látja, azt képzeli hogy tervezett kertje egészen kész s ő reggelenkint abban sétál, bámúlva a gyönyörű intézkedéseket, melyeket Isten a természetben fölmutat. «A szőlőtő, borsó és tök ágait vizsgáltam — úgy mond — úgylátszik, mintha tudomásuk volna gyengeségük felől, mert önmagukra nem támaszkodhatván, támaszt keresnek és azt körülfonják. Néha láttam ilyen ágakat, melyeknek semmi támaszuk sem volt, s az üres légbe veték ki kacsóikat, míntha támaszt keresnének; ilyenkor ágakat adtam melléjük, hogy gyámul szolgáljanak gyengeségüknek s ha ezt reggel tettem, este már körülfonták a növények kacsóikkal az ágakat. Ilyenkor az Isten gondviselésétől elragadtatva Szt.-Mátyás szavaival kiálték: «Még egy madár sem hull le a gondviselés akarata nélkül.«

Folytatja sétáját s a legmegkapóbb képekben szól a barátságról és egyesülésről. «Láttam nehány komlóindát, melyek sem nem látnak, sem nem hallanak, a jó Isten mégis tudatá velük gyengeségüket s adott támaszt nekik és igy egymást gyámolítva, oly magasra emelkednek, a mig találnak ágakat, melyekbe kapaszkodjanak».

«Ilyent látva és észlelve, legjobbnak tartám a földmíveléssel foglalkozni, s Istent csodáiban ismerni meg és dicsőíteni. Utamat folytatva gyümölcsfákat láttam, melyek némi öntudattal látszottak birni, mert ép úgy gondoskodtak gyümölcseikről, mint az anya gyermekeiröl. E növények közt a szőlő és ugorka széles levelekkel bir, melyekkel gyümölcsét befedi, félvén, hogy a hideg megárt neki. A rózsatő és egres tövisekkel van ellátva, hogy ezekkel védje magát azok ellen, kik virágjától vagy gyümölcsétől akarják megfosztani. Láttam, hogy Isten a buzának és más gabonanemeknek oly bölcsességet adott gyümölcseiket felruházni, hogy Salamon sem ruházta fel magát annyira bölcsességgel, mint ezek.

Mindezt látva, arczra borúltam az örökké élő Ur előtt, hogy imádjam őt, ki mindezt az emberek szolgálatára és hasznára teremté.

Valóban nincs meghatóbb képe a barátságnak és a testvériességnek mint Isten e csodái, melyeket a természet felmutat, s melyek minden pillanatban az emberi szem előtt állanak.

Palissy találmányainak varázsa abban rejlik, hogy körötte minden életet lehel, a fák képezik kerti lakának oszlopait, felékesíti azt művészetével, mely a természetet oly hűn adja vissza, feldíszíti az utazásai közben szerzett ritkaságokkal, ékkövekkel, melyeket a hegyeken és kagylókkal, melyeket a tengerpartokon talált.

Nemsokára a helyett, hogy a kertilakban élvezetekről gondoskodjék, az első természettani gyüjteményt alapítá; a helyett, hogy nagy urak számára kertet ültessen, természettudományi értekezéseket tartott, tapasztalásait az ítélet erejével lánczolva össze, s midőn meghal, az élet legszebb gyümölcsére e szavakkal utal: «Már meghalhatok.»

Kertjének bájoló leirása és gyöngéd kedves ábrándjai közben hirtelen félbeszakítá magát Palissy:

«Mit beszélsz nekem kertről, vagy gondolatokról, csendes élvezetről és nyugodt életről? oly szabad időben élünk-e, hogy kényelmesen visszavonulhatunk?

«Nem lenne-e jobb jó lovakat és szép fegyvereket venni hogy magas katonai polczra juthass? és úgy az országot keresztül utazván elédbe jönnének, hogy szállást és nagy pénzösszeget kináljanak? Nem lenne-e jobb egy pár egyházi adományt szerezned, hogy azokat nehány papnak kormányzásra odaadván jövedelmet húzz? Kellemesebb mulatságod volna, mint a kertben föl és alá sétálni! Tisztelnének téged, rettegnének tőled és erszényedet minden nap gazdag zsákmánynyal tölthetnéd. Ily nyers módon bánnak a XVI. században, a rablás és erőszak ezen idejében, hol az anyagi követelések nagyobbak voltak mint más korszakban, mert a nagy pazarlás mámora, a végtelen vágy, a világi javak után összevegyült a szerencse és a sors tragikai változékonyságával? Mért jöttél engem a megvetendő fösvénységgel kisérteni? Ezen emberek, kikről szólsz, sokkal nagyobbra becsülik gyomrukat, mint Isten mennyei fenségét. A nyomorultak! Békét hágy-e nekik lelkiismeretük? Ha valaki engedelmetlen irányukban, dühödten is boszút esküsznek fejére. És hogy a nyugtalanságot elkerüljem, kertben kerestem menedéket, mint béke helyen, hol Istent dicsőithetem és imádhatom. A tanács, melyet adsz, előttem kárhozatos!

És művészünk ismét a természet szebb részéhez tér vissza. Álma örömeiről beszél. A kertjét környező földeken sétálván, a legfélénkebb állatokat látja ártatlanul játszadozva a mezőkön és fák lombjai közt.

Ezen ismétlések képezik Palissy irataiban a bajt. Gyermeteg és szabad gondolatait követve látjuk, mint keres menedéket a természet ártatlan működésében, korszaka nehézségeitől és az üldözés reményei elől, mint emelkedik Istenhez, ki ezen csodákat teremté. A valósághoz visszatérve egy nagy lélek hatalmával fordul az emberiség ellen, mely a legnagyobb jótéteményeket megveti, visszautasítja és boszankodik az emberek vakságán, mely azokat látni nem akarja. Senkivel sem törődvén a legnagyobb szabadsággal beszél és gondolkozik, e mellett szive őszinte és természetes, ömlengései soha meg nem szünnek.

A ki Palissy munkáit olvasta, a legmélyebb titkokat találja e prózában elrejtve, mely mint előre nem sejtett gondolat hirtelen tör elő, leirva találja eljárását minden találmánynál, ugy azt is, mily módon férkőzött a néphez.

Az ártatlan állatok játékának leirása után, ezt mondja Palissy: «Nincs a földön kincs, mely hasonlítható volna a mező legmegvetettebb kis füveihez.» Ily módon fejezi ki magas tiszteletét a természet iránt. A természet neki ajánlja kincseit. Mit törődik ő mással? A természet látja el mindennel. Erősnek érzi magát és szembeszáll korszakával.

VII.

A VALLÁS-SZABADSÁG BAJNOKA.

És csakugyan szembeszállt korszakával!

Mily lelkesült satyrát ir ez a franczia paraszt, ki tűr és szenved, de mindig világosan lát és éles szóval boszul meg egy szenvedésteljes életet!

Palissy a nemességhez, papsághoz és királyi birósághoz fordul. «Miként bánnak az emberek parasztaikkal? Ők kik oltalmazóknak és tanitóknak születtek? A védnökség gondjait ép úgy kellene viselniök, mint előnyeit élvezik. A helyett, hogy parasztjaikat tanítanák, hogy a tudatlanságból kirántsák, fölösleges kiadásokban pazarolják jövedelmüket az udvarnál. Viszszenek a mit vihetnek, nem kérdvén honnan jön az. Jobb lenne ha parasztjaikkal hagymát ennének, ezeket a földmívelésre és kitartásra tanítanák, hogy szükség idejében a király szolgálatára, a haza védelmére készek legyenek. De egy nemes bár mennyire eladósodott, szegény legyen is, a földmívelést lealázónak tekintené, ha magának kellene az ekét vezetnie. «Hogy van az, hogy a *fegyvergyártók* oly sokszor változtatják a kardok, pallosok és pánczélok alakját, mialatt a *földművelő eszközök* mindíg a régiek maradnak? Nemrég Bearnban és Bigorre-

ban boszankodva láttam a munkásokat a kik földjeiket oly idomtalan eszközökkel müvelték. Mért nem akadnak jó családbeli ifjak, kik megtanulnák, hogy milyen eszközök lennének a földmívelésre alkalmasak, ugy a hogy a külföldiektől a posztó-szabást és varrást tanulják el! A munkások, ha sok fáradság után egy kis vagyont szereztek, szégyenlik gyermekeiket ismét munkára nevelni és ezeket már kisded korukban maguk fölé helyezik. És a mit a szegény ember nagy fáradsággal és munkával szerzett, arra fordítja hogy fiából urat neveljen, a ki aztán később resteli, ha őt egy egyszerű munkás «fiam»-nak szólítja.

Ha a jó öregnek több gyermeke van, az úrnak nevelt fiu rendelkezik a többiekkel, a vagyonból legnagyobb részt kap, számba nem véve, hogy az ő nevelése került legtöbbe, mialatt testvérei apjukkal a földet mívelték. Ez az oka annak, hogy a földet rosszul mívelik, sokszor elhanyagolják, mert mindenki csak jövedelméből akar élni és a föld mívelését járatlanokra bizza.»

Palissy a papokhoz és gazdag birtokosokhoz fordul, szemökre veti, hogy csak a tized beszedéséről és gyomrukról gondoskodnak. Végnélkül sajnálja, hogy a püspökök perjelek és apátok a szép erdőket, melyeket elődeink oly nagy gonddal ápoltak, folytonosan rombolják.

«Nem kárhoztathatom eléggé — úgymond — ezen dolgot, mely nem hiba, hanem szerencsétlenség, átok egész Francziaországra nézve mert a kézművesek és munkások, ha minden fa le lesz vágva, kénytelenek lesznek, mint hajdan Nabukodonozor, füveken és gyökereken tengődni. Ha meggondolom, hogy Francziaország némely vidékein a köznép *fahiány* miatt, ökör- és kecsketrágyát kénytelen gyűjteni, hogy melegedjék

— mig más vidékeken szalmával főznek, ha ezt meggondolom, csodálkoznom kell hogy az urak gesztenye-, tölgy- és diófákkal nem ültetik be földjeiket. E nép valóban igen nyomorult, hogy elhanyagol oly hasznot, mely csaknem álmában jő reá, mert hisz a fák gyümölcseit ehetnék, azoknak ágaival befűthetnének».

Majd a törvény embereihez tér át, s azt mondja, hogy kevés törvényszéki biró és elnök van, ki gazdag jövedelmét ne pazarolná neje piperéjére és konyhájára.

A Szt.-Bertalan-éj benyomásáról szólva, az igaz emberbarát komolyságával igy kiált fel: «Szegény keresztények — azt hiszitek, hogy eltiportátok az eretnekséget és mindent részetekre nyertetek? Pedig az előkelők, minden birtokos és a parlament is ellenetek van. Azt tanácsolom, hogy térjetek vissza előbbi egyszerűségtekhez, különben számos ellenségre találtok, s üldözésnek lesztek tárgyai egész élteteken át».

Miután Palissy egy egész éven át szemlélte a franczia birodalomban dühöngő harczokat s üldöztetéseket, nem tehetett mást, mint menhelyet építeni, hogy védhesse magát az őrült fosztogatók ellen, kik nem kimélve az ártatlan gyermekeket sem, egész családokon töltötték ki esztelen dühöket.

«Ha az emberek ez irtózatos kicsapongását láttad volna — folytatja szent felindulással — minden hajadszála az ég felé borzadna. Annak, ki nem látta ezen dolgokat, soha sem lehet fogalma arról, mily irtózatos lehet a háboru. Dávidnak igaza volt, midőn a döghalált inkább kivánta, mint a háborut, mert a döghalálkor Isten kezében van, de a harcz dühében az emberek önkényétől függ az élet».

Itt a Saintes városi reformált egyházról kezd beszélni Palissy: «Óhajtanám, — mondja egészen új érzelemmel eltelve

— hogy minden városban akadnának választott emberek, kik az ezen rémidőkben elkövetett tetteket híven leirnák. Az igazságot egy kötetbe lehetne foglalni».

A történteknek fölemlítése, a kifejezések, melyeket használ, az eredmény, melyhez Palissy eljutott, nagyobb benyomást tesz, mint az ő kisérletei, művei és érzelmei. Abban áll az ő dicsősége, hogy felfogja, miszerint a történelem nemcsak igazságot szolgáltat, hanem tettleges, erőteljes erénynyel is bir, t. i. az embereket igazságosabbakká, bátrabbakká teszi.

Az emberek között, az emberek igazságosságához felebbezünk. Palissy ezt nem saját szenvedései miatt tevé, hanem annyi ember miatt, kik az üldöztetéstől, elnyomatástól, s még inkább amaz idők rossz igazságszolgáltatásától akartak menekülni. Ő azért a történetre, a közlelkiismeret eme birájára hivatkozott.

Igaza volt, a történet a valódi, a csalhatatlan menhely. Néha soká várat ugyan itéletére, de minden nemzedék, a nemzedékek minden tagja elolvashatja és kiegészítheti egyes embernek vagy korszaknak megvetendő hiányaikat tartalmazó leirását.

A reform első apostola Saintongeban nehány szerzetes volt 1546-ban, kik vallásos kérdésekről értekezleteket olvastak. Ezek részint nyiltan szónokolva, részint titokban, a papság némely visszaéléséről beszéltek a népnek, s korholták a gazdag papok zsarolásait, mert azon időben a papok, a nekik jótékony czélokra adott összeget nagyrészt megtartották.

A mint a főpapok meghallották, hogy alárendeltjeik őket így korholják, törvényes lépéseket tettek ellenök. A szerzetesek menekülni voltak kénytelenek, mert féltek a haláltól. Azok kik maradtak, elhagyták a szerzetes életet, valamely mester-

ségre adták magukat és iskolamesteri állást is vállaltak el egyes falvakban. Az országutaktól távol eső vidékekre vonultak.

Az üldözés, mint mindenütt, ugy itt is elősegíté az új tanok terjedését. A szerzetesek kezdetben csak titkon értekeztek nehány egyénnel, azután nagyobb számu követőkre találván, nyiltan beszéltek, sőt nehány bátrabb közülök, a szószékre lépvén hirdette az eddig nem ismert visszaéléseket, így nyitva meg sok ember szemét.

A saintesi püspök értesíttetett, hogy a vidék telve van lutheránusokkal. A törvényszéki ügyész azonnal megbizatott, hogy tartson vadászatot az eretnekekre, de ő, mielőtt ebbe bele kapott volna, egy jó összeg pénzt igényelt. A szónokló atyákat elfogták, tisztöktől megfosztották őket és zöld nevetséges ruhákba öltöztették, hogy a nép kikaczagja őket. És mivel e szónokok tovább is beszéltek a néphez, szörnyű kínzásokat kellett szenvedniök. — Szájukat vasdarabokkal tömték be, hogy ne beszélhessenek és így hajtották őket Bordeauxba, hogy a nép szemeláttára elevenen égettessenek el. Egynek közülök, kire a legkegyetlenebb halált szánták, sikerült elszöknie, és ez a szökés sokkal nevezetesebb, semhogy ezt el ne beszélnők.

Ő társaival együtt a saintesi püspöki épületben volt fogva. Éjjelre egy őrt állítottak eléjük, hogy hallgassa ha minden csendes-e? — Egy erős szerzetes állt őrt, két hatalmas kutyával, melyek mindenkit, a ki csak a fogház udvarán keresztül ment, megugattak. Az említett szónok, kit Robinnak híttak, keresztül ráspolyozta a lábán levő vasat, aztán a ráspolyt társának adván, áttörte egy helyen az igen erős falat. — De azon pillanatban, midőn az utolsó követ kiemelé, a fölhalmozott kőrakás oly zajjal dült el, hogy a börtönőr felébredt, de miután

sokáig semmi gyanus zajt nem hallott, újra elaludt. Robin az udvarra lépvén, egyenesen a kutyák felé tartott, s kenyeret dobott nekik, hogy meg ne ugassák. Az udvaron egy nyitott ajtót talált, melyen át a kertbe lépett, de a kertet magas falak környezték. Végig menvén a kerten a fal mellett egy körtefát talált; erre fölmászott és róla egy trágya rakásra ugrott, melyet a falon kivül vett észre. Most mit tegyen? Szivreható és hősies elhatározással *visszatér a börtönbe*, megnézni, ha valamelyik társának sikerült-e magát a bilincsekből kiszabadítani. Látván, hogy ez nem történt, vigasztalja őket, és biztatja hogy férfiasan állják ki a harczot és bátran viseljék el a halált.

Egy Guerin nevű ifju, kivégeztetése napján reggel 4 órakor, felébredvén, felkölté társát, s az ablakhoz vezeté, hogy tekintse meg az eget és az Isten műveit. «Mily szép lesz mondá ő, ha mindezeken túl Istennél leszünk, hogy dicsőségében magasztaljuk őt».

Robin az udvaron át visszatérvén a kertbe, újra a körtefára mászott, s a trágyarakásra ugrott. Ekkor azonban más veszély várt reá. — Nem ismerte a várost, nem tudta, hol keressen menekvést. De emlékezett az orvos és gyógyszerész nevére, kikre a fogságban betegség miatt szüksége volt. Az utczakon át futva az orvos és gyógyszerész után tudakozódott. Ez volt a legjobb, amit tehetett; éjféltájban az ajtókon kopogva ruháját vállara veté, lánczát szorosra húzta lábain, ugy hogy a kik az ablakból ki néztek, őt holmi inasnak tarták. — Napkelte előtt a városon kivül volt.

Társai a máglyán égtek el.

Egy Hamelin Philibert nevü öreg pap 1555-ben, nem sokára ezen esemény után, több szónokkal együtt elfogatván, s

a saintesi börtönre vettetvén, hogy a halált elkerülje eltitkolá meggyőződését és fölmentetett. Utóbb Genfben lakott, de hibáját jóvá akarván tenni, ujra felkerekedett és visszatért Saintesbe. — Útjában egész Francziaországon át hirdette az uj tanokat, s az embereket új egyház alapítására buzdítá. Szolgái szentirást és egyéb könyveket árultak, melyeket maga nyomott Genfben, mivel egyházi pályára adván magát egyszersmind a nyomdászatot is tanulmányozá.

Philibert Saintongeban telepedett le, de gyakran elhagyá a Continenst, hogy az Oczeán különféle szigeteire menjen. «Ő oly igazságos ember — mondá Palissy — s oly vallásbuzgó, hogy ámbár gyenge testalkatú és beteges volt, útjában még sem használt soha lovakat, bármi készséggel ajánlották is azokat neki. Soha sem volt nála kard, hanem egyszerű bottal fegyverkezve, mindíg egyedül és félelem nélkül járt.

Künn a földeken járva, kileste a pillanatot, midőn a föld népe valamely terebélyes fa árnyában ebédelni ült, ilyenkor lépett közéjük, hogy az Evangeliumot hirdesse nekik. Ha csúfos szavakkal utasíták vissza, szeliden mondá: «Barátaim, a jelen perczben nem tudjátok mit tesztek, de egykor meg fogjátok tudni azt és kérem az Urat, hogy bocsásson meg nektek érte».

Egy napon, mielőtt a saintongei szigetekre utazott, összegyüjtött azok közül, kiket tanítani szokott, hetet, nyolczat, kérte őket hogy tartsanak össze, imádkozzanak, intsék a többit, aztán elutazott a szigetekre. Ott a népet igen hajlandónak találta az új tan elfogadására, tanítá őket, s egy újszülött gyermeket megkeresztelt.

A hatóság zajt üt, a püspökkel bizonyos összeg pénzt fizettet, hogy a tévtanitót lovas rendőrökkel üldöztethesse,

mert ők csak akkor fáradhatnak, ha bizonyos segélyben részesülnek. Hanem ekkor aztán rettentők az eretnekek üldözésében. Philibert, nem rejtvén el magát, rögtön kézre került s Saintesben fogságba vettetett.

Az anyától elragadták a gyermeket, s ámbár ő teljes erővel ellenszegült, azt mégis újra megkeresztelték. Ő oly tökéletes volt működésében — mondja Palissy meggyőződéstől áthatott hangon — oly szent életet élt, hogy csodálatos miért itélhették az emberek őt halálra, hisz tudhatták minő ember ez, s ismerhették szent életmodorát.

Palissy, mint szegény művész bátorságot vőn magának, meglátogatni a város fő hivatalnokait, és szemrehányásokat tett nekik, hogy miért fogatták el ez angyalt, az Úr ezen apostolát, ki az Isten igéit hirdetni küldetett. Elmondá nekik, hogy ő Philibertet már tizenegy éve ismeri, s hogy ez oly szent életet élt, hogy az ő szemeiben a többi ember Philiberthez képest «valóságos ördög».

«Nem tagadhatni — folytatja a művész — hogy irányomban a hivatalnokok emberileg viselték magukat, szivesen kihallgattak, de Philibert iránti eljárásuk még sem változott; nem ölték meg őt, mint Pilátus nem ölte meg Krisztust, hanem kiszolgáltatták azoknak, kiknél halála bizonyos volt. Félek hogy Philibert Bordeauxba vitetett.

Midőn ezen város börtönében ült, azon vidékről, hol Philibert előbb szónokolt, egy ügyvéd jött Bordeauxba, ki a börtönőrnek háromszáz livrest igért, ha egy éjjel Philibertet elszökteti. A börtönőr beleegyezett, csak hogy még előbb Philiberttel akart beszélni.

«Jobb, mondá Philibert, ha én halok meg a hóhér keze által, mint hogy te veszélybe döntsed magad».

«Ki az közülünk? — kérdé Palissy — ki ellenségeinek ugyanezt tette volna?»

Most Palissy elbeszélésének legérdekesebb része következik, melyben a városok és falvak protestáns kézműveseiről van szó.

«Kevéssel Philibert elfogatása előtt élt Saintesben egy szükségben levő kézműves, ki az Evangelium hirdetéséért anynyira lelkesült, hogy egy másik szinte szegény kézművesnek a fejébe beszélte, hogy minő baj az, hogy ők ketten a hadviseléshez nem értenek. Mindazáltal, mondá az első az utóbbinak, igen jó lenne, ha ő a nép közé menne hogy tanítson. Ez egy vasárnap össze gyűjtött mintegy kilencz-tiz egyént és elolvasott nekik nehány lapot az ó- és új-szövetségből melyet maga irt le. — Értelmezte is azokat, mondván: hogy «mindenki köteles Istentől nyert szavait embertársaival megosztani, mert irva vagyon, hogy minden fa, mely gyümölcsöt nem terem, kivágatik és a tűzre vettetik».

Palissy nem nevezi meg magát, de úgy látszik, hogy önmagáról beszél, mert első könyvének az olvasóhoz intézett előszavában, ugyancsak ezen szavakat idézi. — Ő Mózes ötödik könyvének következő szavait is mondá nekik: «És az én parancsolataimat hirdessétek, ha jöttök, mentek, ha esztek, isztok, ha lefeküsztök vagy felkeltek és ha útközben vagytok, is.» Végre azt mondá nekik, hogy mindenki beszélhet Isten parancsairól, hogy meg ne vettessék az ő tana.

Ugyanakkor abban egyeztek meg, hogy hatan közülök vasárnaponként váltogatva fogják az embereket tanítani, de mivel olyan dologba fogtak, melynek kivitelében nem voltak biztosak, mindenkinek irásban kellett tanitását a gyülekezetnek felolvasni, a mint azt Philibert tanácsolta és példával mutatá.

Ez volt a saintesi református egyház kezdete. «Én tudom — mondá Palissy — hogy kezdetben csak öt személyből állott.» Ezért igy szólt Párisban egy reformált nőhöz: «Csodálkozik, hogy oly vakmerők voltunk ily csekély számú reformálttal bolygatni a világot; fogadni mernék hogy ön Párisban még nem talált száz követőre».

Palissy elbeszéléséből kitünik a reformnak a nép közt terjedése. Igy történt az Francziaországnak számos falujában és városában.

Meauxban az uj tan hivei kézművesek, gyapjutisztogatók, posztósok és egyéb iparosok voltak. A mezőn vagy műhelyeikben dolgozva az Isten igéjéről beszélgettek, s azzal vigasztalták egymást. A picárdiai és egyéb vidékbeli napszámosok, kik aratáskor jártak — mindig tudatták velök az új tanokat.

Dieppe vidékén s a közelfekvő falvakban, hol a takácsok és posztósok dolgoztak, köztiszteletben állott egy öreg nő, ki nekik a szentirásból olvasott, s azt értelmezte is. Az új tanok házból házba, családból családba jutottak a nélkül, hogy más szónokuk lett volna, mint szegény egyszerü iparosok.

A lelkészek is megtértek, midőn a megtérések számosak levének. Egy lelkész, de la Boissier, Saintes-be érkezvén, a kis egyháztól azt a parancsot nyeré, hogy engedelem nélkül a városból semmi szin alatt sem szabad távoznia, úgy hogy a szegény ember be volt zárva mint egy fogoly; gyakran nem volt egyéb ennivalója, mint egy alma és viz, s ebédjét abrosz hiányában egy kiterített ingen kellett elköltenie, mert — úgymond Palissy — kevés gazdag ember levén köztünk, nem fizethetünk dijat kellőleg».

A reform a népnek roppant ösztönt adott a zenére, mely az éghez emeli e dolgozó művészek, találékony emberek szivét,

minők Palissy és Paré Ambrus, ki harmadik Henrikhez e büszke szavakat intézi:

«Az utóvilág jogosan nem vádolhat bennünket hanyagsággal.»

Egy katholikus történész ezen időről következőkép nyilatkozik: «A festők, órások, szobrászok, aranyművesek, nyomdászok, könyvkereskedők és mások, kik iparuknál némi szellemi képességgel birtak, valának azon időben a vagyonos emberek . . .»

Ezen ösztön a zenére az elnyomottaknak és öregeknek uj legkör volt. Lelkük felébredt, szellemük fellángolt, hivén, hogy az eredeti igaz kereszténységre térnek vissza, lelkesültek a tudományért és művészetekért. Luther és Calvin rendszere csak akkor hathatott, ha az emberek a harczok és üldöztetések által elkeseredtek és szellemük meggyengült.

Francziaország előkelő világára a protestantismusnak éppen nem volt ez a hatása, mert az nagyon gyakran használtatott a becsvágy ürügyeül.

Az előkelők a protestantismusból harczot, s a központi hatalom, a birodalom egysége elleni összeesküvést csináltak. Ők pártokat képeztek, melyek elvesztek a harczban.

A reform által előidézett mozgalom a népre gyakorolt erkölcsi befolyásban áll. — Ez roppant eredményeket adott, melyek az alsó néposztály lelkületének mély megindulásáról tanuskodnak, de ezen megindulás nem származott vallási vitából.

A saintesi egyház, mely kezdetben szegény emberek által tartatott fenn, rövid idő alatt annyira elterjedt, hogy miatta a játékok, tánczvigalmak és nyilvános lakomák csaknem egészen elmultak. Rablásról vagy gyilkosságról soha sem lehetett

hallani, azért a pörlekedés is egészen megszünt. Midőn a husvéti ünnep ideje közeledett, minden vita és pörlekedés abba maradt. Csak zsoltárokról, imákról és szent énekekről lehetett hallani.

A vendéglősöknek nem volt szabad játékokat rendezni, sőt a városban lakó embereket még megvendégelni sem, hogy mindenki családjánál maradjon.

A gyermekek is igen jól voltak ezen időben nevelve, ők sem mutattak gyermekes játékokat, hanem férfias kitartást.

A kézműveseket minden vasárnap lehetett látni, a mint a mezőkön, ligetekben vagy más kellemes helyeken sétáltak s csoportokban szent énekeket énekelve, vagy a szentirást olvasva a legtisztességesebb módon mulattak. Lehetett látni ifju lányokat a mint a kertben a füben üldögélve szent énekeket énekeltek. Szent egyletek létesültek, az erkölcsök nemesbültek s úgyszólván egy új művészet jött létre.

A 8-ik században a katholikus egyházban szokásban volt orgona, a közönséges egyházi énekek dallamától kisérve, tulnyomó volt a *Marot* és de *Bere* által francziába áttett zsolozsmák zenéjében. Az orgona, mely e nagy zenészeti mozgalmat előidézte, csaknem minden volt ezen szent énekeknél. A zsoltárokat, miután minden korhoz illők, zenekiséret nélkül az egész nép énekelte.

Csaknem visszhangját hallom ezen énekeknek, ha Palissy műveiben lapozgatok, hol ez énekek egész kelleme feltalálható. Ezen zenészek egyszerűségét, ártatlanságát, szépséget nem emelhetem ki jobban, mintha Palissynak a 114-ik zsoltár által sugallt gyönyörű mondatát idézem:

«Midőn, hogy kipihenjem magam, a jegenyék alatt sétáltam s a közellevő patak habjait susogni s a fenyőágakon

szökdécselő madarakat csicseregni hallám, azonnal a 114-ik Zsoltár jutott eszembe, melyben Isten a természet szépségeiért dicsőittetik, azon zsoltár, melyben a próféta mondja, hogy a patakok a völgyekben és a hegyek lejtőjén mormolva folynak, s hogy a madarak a bokrokon vagy a folyamok partjain hangoztatják dalaikat. Ugy tetszett nekem, mintha nyájaikat őrző hajadonok hangját, vagy fuvolázó pásztorfiúk büvös zenéjét hallottam volna.»

Ezen őszinte ömledezésekben kell az első zeneösztönt keresni. Pallisy, ki úgy ir mintha önmagával beszélne, igen jól állítja elénk a reformot, a mint az kezdetben volt. A zene e néhány testvér új beszédmodora s a fiatal lánykák öröme. Nem történhetik az emberek közt egyesülés a nélkül, hogy különféle új találmányok ne jőjjenek létre. Nézzük a gyermeket, midőn egyedül van; énekel, és pedig nem oly éneket melyet tanult, hanem melyet önmaga készít.

A lelkesedés azon fokban nő, a mint növekszik a testvériesedés érzete.

A kézművesek nem vártak zeneszerzőre, aki kidolgozza azt, a mit énekelni szerettek. Nekik elég volt, ha együt lehettek és énekeltek. Tudjuk, ezen időben a zsoltárokat azon dallam szerint énekelték, mely épen népszerű volt. De eszükbe sem jutott ezen énekeket összegyüjteni, hogy nekünk hátrahagyják. Ezen énekeknek, melyektől egy századon keresztül visszhangzott a lég, nyoma sem maradt.

Palissy műveiben igen becses adatokat találunk az azon időben uralgó vallási egyetértésről. «Luther és Calvin értették, hogy a zene a valódi eszköz tanaik terjesztésére, és mitsem hanyagoltak el az énekléstannak ajánlásában. E percz óta a protestantismus terjedése ugyanaz volt a zene terjedésével».

Luther, ki oly meleg szívvel birt, a zenét szenvedélyesen szerette. Esténként, ha gyermekei vagy barátai körében ült, együtt énekelte velük a németben Seufel és a francziában Josquim szép dalait.

Lithurgiájában a latin énekeket a nép nyelvére tette át, hogy a nép megértse és énekelhesse azokat, másokat ismét maga szerzett, s a nép oly előszeretettel volt irántuk, hogy már 1580. előtt Németországnak számos tájszólásában mindenütt ismeretes volt. Feltalálhatók ezek a dalmát nyelvben, a cseh- és lengyelben.

Calvinnak Genfben nagy gondja volt rá, hogy a zsoltárok zenére tétessenek. És e czélra a kereszténység közt az azon időbeli legjobb zenészeket alkalmazá. E zenére tett zsoltárok közül kis gyűjteményekben tizezer példány küldetett szét mindenfelé. Kezdetben mindenki magánál hordta, mindenki éneklé azokat, még a katholikusok is.

1558-ban egy szép nyári estén a Pré aux Clercs-en a párisi egyetem polgárai a zsoltárokat gyönyörű szép dallamokkal énekléк. Másnap ezen kar többször a király és számos franczia nemes háza előtt fel és alá járt a zsoltárokat énekelve. Ezen dalárdák roppant tömeg csatlakozása mellett még néhány napon át ismételték ezt a nélkül, hogy valami egyenetlenség történt volna. I. Ferencz is éneklé Marot zsoltárait s halálos ágyán néhány lapot olvastatott belőlük. Az ő parancsára az első harmincz zsoltárt átadta Marot V. Károlynak, ki Marotot igen kérte, hogy a többit is tegye zenére. A mint ezt a két fejedelem zenetanítói látták, egy zeneszerző által a zsoltárokat zenére tétették, s a két fejedelem énekelte is azokat mindig. A tizenhatodik század nagy zeneszerzői Gondmel és Orlando de Lassus, zsoltáraikat az általános reform mozgalmai után

szerzék; Gondmel mikor kiadta híres zsoltárait, protestánssá lett. Orlando de Lassus közvetlenül a véres Szt.-Bertalan éj után tette közzé zsoltárait, de katholikus maradt.

Az e korszakbeli nép izgatottsága könnyen megfejthető. A 16-ik században már nem úgy énekeltek a templomokban, mint a középkorban. A hivők már nem foglalkoztak az istenitisztelet oly lelkiismeretes végzésével. A község számadásaiból kitünik, hogy zsoldos dalnokokat tartottak, a mi azelőtt ismeretlen volt.

Az újabb zene kezdetben a székesegyházakba, tanodai templomokba és fejedelmi kápolnákba jutott be először.

Egész miséket énekeltek a templomokban valamely erkölcstelen dal zenéjére, melyet az isteni szolgálat bármely részére is külömbség nélkül alkalmaztak. Ugy hogy a Sanctus vagy Benedictusnál gyakran «Csókolj meg . . .» és más ily kezdetű énekek dallamait lehetett hallani.

Hogy mennyire ment ez, erről Salvator Rosa ekként nyilatkozik: «Az erkölcstelen zene az egyedüli, mely a mai világban tiszteletben áll. Mindent fölemészt a mai világnak gyomra, s a fejedelmek a polgárokkal nem törődve, nem késlekednek ajándékokkal halmozni el e zenész-baglyokat, kiknek a templomok szolgáltak fészkül. Az Istentől elfordult templomok a szinházakkal osztoznak, az illetlenségeken. A zsoltárok ezen istentelenek ajkain káromlássá változának. A lég annyira megtelék az ordítástól, hogy az isten háza Noé bárkájához hasonlíta, s rövid időn az isteni szolgálathoz tartozó imák is majd a bohócz dalok modoraban szerkesztetnek. E zene elfoglalá a karokat, s az egyházi zene alkalmazásának Francziaország, Belgium, Olaszország és Németországban véget vetett. Hogy a hosszu isteniszolgálat alatt a hivők lelkei foglalkozzanak, az «olvasók» használatát fedezték fel a 17. században, különféle könyveket szerkesztet-

tek, melyeknek czéljuk volt a népet arra szoktatni, hogy a csendes ájtatosság alatt ezen könyvekben keressen kárpótlást, mert különben az énekben szokott részt venni. Csupán az orgona kisérte az egyházi énekek egy részét, melyet a hivők karban énekeltek.

Egy nevezetes történeti körülmény is nagy befolyással volt az isteniszolgálat alatti ének eltörlésére.

I. Ferencz, ki igen szerette a *bass* hangokat, kápolnájában csupa mély hangú picardiai lakosokat alkalmazott; a királynak ezen szeszélyét mindenütt utánozták, a templomokba csupa mély hangokat kerestek, azokat igen jól fizették s ez véget vetett az egyházi éneknek.

Ez azon időben történt, midőn egy auxerrei zenész a serpent nevű hangszert találta fel.

De ezenkivül még maga a papság működött a lithuragi romlásán, mert a papok is felhagytak az énekekben való közreműködéssel.

Miután a nép a templomokban nem énekelhetett, énekelt a templomokon kivül. Ezen időből erednek azon dalok, melyek Olaszországban, Francziaországban, Belgiumban és Németországban oly nagy tetszésben részesültek. A reform ezen daloknak is magasztos jellemet kölcsönzött.

Ezen dallamok, melyekről Palissy szól, a papok és püspökök által szerzett, többnyire rögtönzött költemények, valamely régi tárgy fölött, s melyeket a gyülekezetekben soha sem olvastak, hanem mindig énekeltek.

Damasi szent János azt mondja egyik szónoklatában, hogy midőn az apostolok a szent szűz sirjánál összegyültek, sőt az égbe szállni látták, azon perczben különféle énekeket hangoztattak — *prout quisque poterat* — kiki képessége szerint.

Igy jöttek létre az eredeti egyház egyszerű énekei általános lelkesültségből s igy képezték a Gergely-féle éneket. Később már nem csupán dallamok voltak ezek, hanem zengzetes énekek, melyeket Bach Sebestyén és Händel oly mesterileg ápoltak.

II. Henrik lábbadozása közben a zsoltárokat hárfa, hegedű és fuvola kisérete mellett énekeltette — énekesei által. — Vadászat közben a 42-ik zsoltárt éneklé, melyben a tovaszáguldó szarvas elérése van utánozva. Ezen vershez maga szerzé a zenét.

IX. Károly uralkodása alatt a Sorbonne kinyilatkoztatá, hogy a zsoltárok éneklése nem ellenkezik a katholikus hittel. A zene diadalmaskodott a szenvedélyek és egyenetlenség fölött.

VIII.

A VÉRTANU.

EKÖZBEN ismét kiütött a polgári háború. IX. Károly után, ki a pártok szenvedélyeinek, anyja dicsvágyának és különösen saját gyengeségének áldozata lett. III. Henrik következett.

Ez ép oly gyülöletes volt a protestánsok előtt, kik hitök ellenségét látták benne, mint a katholikusok előtt, kiknek érdekeit áldozta fel, mert naponként közelebb hozta a vallást és az országot azon örvényhez, melyben elveszendők voltak mind a ketten.

A Ligue csodaszerű gyorsasággal terjedt az országban. A középosztály és a nép örömmel sorakozott zászlói alá, igy remélve megvédhetni a hitet, melyet az Angliával és a német herczegekkel szövetkezett Hugonották fenyegettek.

Szerencsétlenségre ők meg más verembe buktak, mert Spanyolországot meg a Guise főnökök hivták szövetségül.

A lotharingi háznak titkos czélja pedig nem volt egyéb, mint III. Henriket megfosztani a trónjától, hogy magának szerezze meg a királyi hatalmat.

A mi II. Fülöpöt, Francziaországnak e gyülöletteljes vetélytársát illeti, ő a polgári belvillongásokra számított, hogy az országotl ealázza. Ez alatt a király, teljesen átengedvén magát a Guiseknek, körül volt véve kedvenczei által, rájok pazarolta a méltóságokat és a kincseket, bedugván füleit a nép panaszai elől.

A közelégületlenség ugy morajlott a trón körül, mint egy fenyegető tenger, a királyi seregek veressége Contrusnál s a hugonották haladása kétségbe ejtette a kedélyeket és Guise herczeg kérésére Párisban 1588-ban fékét eresztték a viharnak.

Lelkesült tapsokkal fogadtatván a liga főnöke, hatalmasabb volt e pillanatban mint a király maga. Az ő háza, melyet sok fegyveres ember őrizett, az igazi Louvre volt, az a központ, honnan a felség parancsai kiindultak, melyeknek a nép engedelmeskedett. A remegő III. Henrik a svájcziakat hivta segélyül.

Május 12-kének szép reggelén harczi zene hallatszott Páris előtt. A svájcziak bevonultak. A nép így kiáltott: «Azért jönnek, hogy megfojtsák főnökeinket».

Mindenfelé fegyvert fognak, torlaszokat emelnek, az elsőket, melyeket Páris földje látott.

Mint végzetes alkalmakkor mindig, baljóslatu alakok tünnek fel, nem tudni honnan, a rendetlenség és erőszak pillanatában saját gyülöletöket teszik a közügy helyére.

Egy torlasznál, mely közel van Palissy házához, Matthieu Delaunay volt az őr, egy elv nélküli ember, ki majd a reformatusok, majd a katholikusok táborában szolgált, és a kinek sikerült multjának foltjait fanatikus magatartása által elfeledtetni. Bernard mester mély megvetest érezett iránta es ezt nem is rejtette előtte. Delaunay ezért feltette magában, hogy elfogja veszteni a mestert

Méreggel telt beszédei Palissy ellen izgaták a népet. Hiába igyekszik a liga nehány tagja az aggastyánt megvédeni; a lázitók megölték volna a mestert, ha három Guisepárti tiszt nem vetődik véletlenül arra, s nem kérdezősködik a zaj oka felől. Ezeknek köszönhető, hogy a mestert fenyegető veszély elmulik. De ellenségei elégtétel után áhitoznak s a Bastille börtöneibe vetették.

E tény után Delaunay visszatér bandájával, hogy a Louvret rohanja meg. Katalin azt tanácsolja a királynak, hogy üljön lóra és menjen a liga tagjainak eléje; ő maga bámulatos bátorsággal a torlaszon keresztül viteti magát a Guise herczeg lakásához. De nem csepegtethet fia lelkébe férfias elhatározást. Henrik, ijedtében, szobájába rejtőzik és este a kerteken keresztül menekül, megsem áll Rambouilletig s innen Chartresbe fut.

A felkelés lecsillapultával visszatér Párisba, szégyenkezve gyöngesége miatt, haraggal eltelve önmaga és mások ellen.

Palissy egy gonoszlelkű porkoláb rossz bánásmódját szenvedé börtönében. Könnyű lett volna őt kiszabadítani, mert a Guisek magok is kivánták szabadon bocsáttatását, de Henrik nem merte pártfogása alá venni azt, kit a nép szenvedélye elitélt. Nyugodtabb pillanatot várt, hogy szabadon bocsássa. De a börtön gyorsan megöl egy nyolczvan éves aggot; Palissy 1590-ben a szükség, nyomor és rossz bánásmód miatt meghalt a Bastille-ben.

D'Aubignée igy jegyzé fel, hogy III. Henrik mit beszélt Palissyhoz — a Bastille-ben.

«Jó ember! Te 45 éve vagy az anyakirálynő s az én szolgálatomban. Mi megengedtük, hogy a mészárlás és vérfürdő alatt is megtartsd vallásodat. De most a nép és a Gui-

sek által annyira szoríttatunk, hogy téged s e két nőt is börtönre kellett vettetnünk, s te holnap velünk együtt máglyán fogsz meghalni, ha csak meg nem térsz.»

«Sire — felelt Bernard — Maulaurier gróf tegnap Felségedtől ide küldetett, hogy e két nővérnek szabadságot igérjen, ha önnek feláldozzák ártatlanságukat, — ők azt felelték, hogy épen ugy képesek becsületük, mint vallásuk vértanuiként meghalni. — Ön többször mondá nekem, hogy sajnál, pedig én jobban sajnálom önt, ki azt mondá «kényszeríttetem». Ez nem királyi szó! E lánykák és én, kiknek a mennyben részünk van, meg fogjuk Felségedet tanítani arra, hogy mit beszéljen egy király; mert sem a Guisek, sem a nép, sem a király nem kényszeríthet engem, egyszerű művészt arra, hogy képek előtt térdet hajtsak; meg tudok halni!»

A két nőt, Jaques Foucauld parlamenti ügyész lányait, másnap elégették a máglyán.

Valóban, mely életpálya birja felmutatni mind ama tehetségeket, melyeket Palissyében tapasztalunk? Van olyan, a ki kitartás tekintetében versenyez vele, de nélkülözi ritka műösztönét és izlését. Más a ki tudás tekintetében eléri, nem birja a kérlelhetetlen akaraterőt, mely minden akadály daczára diadalmaskodik. Ismét más, talán ép oly hasznos találmányokkal gazdagítja a világot, de nem hagyja maga után a tiszta élet tanulságát s a vértanuság nemes példáját.

El kell ismernünk, hogy Palissyban nem csupán a munkást, a bölcsészt és a feltalálót szabad látnunk, van benne valami a mi mindennél becsesebb: egy tökéletes ember, egy nagy jellem, mely az emberek és a körülmények elleni szüntelen harczokban tisztult és aczélosodott; van benne ezen kívűl egy igaz hivő, őszinte, buzgó, megadó és következetes hive az

elveknek, ki képtelen azt vallani, a mit rossznak hisz s ki megbánás nélkül kész hitét, élete feláldozásával is megpecsételni.

Azt jelenti-e azonban ez, hogy nem lehet benne semmit kifogásolni? Bizonyára nem. — Bámulatunk nem ragadtat annyira e nemes élettel szemben, hogy elfogultak legyünk és nem vakíthat el annyira, hogy ne lássuk fogyatkozásait, melyeket azonban csak a legszigorubb szemek vehetnek észre.

Kérdezhetjük például, hogy nem volt-e vakmerő könnyelmüség a családapa részéről, elhanyagolni nejét, hat gyermekével, oly kutatások miatt, melyek talán nem vezettek volna kielégítő eredményhez. Az elmélet és a gyakorlat személyesített alakjai közötti párbeszédekben nem fogta-e a szerző tulságosan pártját az elsőnek, gyöngítve vetélytársának érveit, hogy könnyebbé tegye ezek czáfolatát?

Helyesen védte-e mindig a tudományos igazságot s nem esett-e ellenkezőleg egyes tévedésekbe, melyekre rájöttek később, midőn a természettani tudományok előbbre haladtak? Mindig elérte-e e nagy lélek saját mértékét s a czél, mely után vadászott, nem volt-e olykor méltatlan a tiszta értékű erkölcsi erőhöz? Nem kell-e sajnálnunk azt is, hogy Palissy, lángelméjéhez nem igen illő indokoknál fogva, jónak látta egy ideig a zománczokra vonatkozó felfedezéseket eltitkolni?

E kifogásokat bizonynyal megtoldhatnók még egy néhánynyal, mert hisz az embernek soha sincs része a teljes tökélyben.

De véleményünk szerint kevés ember mutatja ily nemes életnek példáját; ezért a foltokat, melyek dicsőségének fényében találunk, rajzhibákhoz lehetne hasonlítani, a milyenek egy Raphael-képben is előfordulnak; ha észreveszszük, ez azért történik, mert a többi annyira tökéletes. Egyéb iránt e hibák

nagy része is eltünik, ha tekintetbe veszszük a kort, melyben Palissy élt, s a történetet, melyek kortársai szellemét ecseteli. A mi stiljét illeti, csekély számú idézeteinkből észrevehető, hogy változatos, élénk, erőteljes.

Egy nagy iró, ki hasonló kérdésekben igen competens, Lamartine, azt mondja, hogy nem ismer az övénél bibliaszerübb és egyszersmind modernebb stilt.

«Ha olvastuk, ugymond, e lapokat, az emberi bölcseség, az isteni hit, a kitünő lángelme, az egyszerüségnek az erővel egyesült és szinezett stilben nyilatkozó e kincseit, lehetetlen az agyag e szegény munkását a franczia irodalom legkitünőbb irói mellé nem sorolni. Montaigne nem mulja felül szabadság tekintetében, Rousseau zamatosság, Lafontaine báj, Bossuet lyrai erő tekintetében. *Épen ugy mint azok: ábrándozik, emelkedik, sir, fest és dalol.*»

Mivel toldhatnók meg e dicséreteket? Leteszszük a tollat azon nyugodt tudatban, hogy nem müveltünk felesleges dolgot, midőn ily férfiut mutattunk be a magyar közönségnek. Kötelességet teljesítettünk.

TARTALOM.

		Lap.
Előszó		1
I.	Egy nagy feltaláló viszontagságai	15
II.	Az alkotás korszaka	27
III.	Palissy mint tudós	37
IV.	Palissy művei	51
V.	Harcz az alchimisták ellen	77
VI.	Palissy bölcsészete	93
VII.	A vallás-szabadság bajnoka	105
VIII.	A vértanu	122

J hr.